

Krunoslav Puškar
doktorand na postdiplomskom studiju iz lingvistike
pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu
krunoslavpuskar2@gmail.com

Primljeno/Received: 16.10.2019.
Prihvaćeno/Accepted: 17.3.2020.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
DOI: <https://doi.org/10.47325/zj.4.4.3>

UDK 908(497.525.1Križevci)

PREGLED POVIJESTI POTKALNIČKOGA PRIGORJA

Sažetak: U ovome se radu daje kratak pregled povijesti potkalničkoga prigorja. Kombinirajući stariju, ali i noviju literaturu, autor pokušava oslikati zemljopisni položaj potkalničkoga prigorja, njegovu specifičnost, prezentirati povijesne činjenice vezane uz sam grad Križevce i njegovu okolicu, ali i etničke te demografske prilike toga prostora. Sam rad prilog je dosadašnjim saznanjima o prostoru potkalničkoga prigorja, ali i poticaj daljnjim istraživanjima te zasebnim arheološkim, povijesnim, kulturnim, etnografskim, jezičnim i inim monografijama, koje će nadopuniti ovdje prezentirane činjenice.

Ključne riječi: potkalničko prigorje, Križevci, položaj, povijest, demografija

1.1. Zemljopisni položaj potkalničkoga prigorja

Potkalničko prigorje relativno je noviji termin za područje koje pokriva grad Križevce i četiri okolne općine (Kalnik, Gornja Rijeka, Sv. Petar Orehovec i Sv. Ivan Žabno), a nalazi se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, na jugozapadnom dijelu Koprivničko-križevačke županije, gdje je vezano uz masiv Kalnika (643 m) koji ima smjer pružanja jugozapad-sjeveroistok i koji ga geografski omeđuje od varaždinskog područja. Dosadašnji su nazivi, manje ili veće čestoće uporabe, za područje s takvim opsegom bili 'križevačko prigorje', 'kalničko prigorje' (usp. Žulj 2006), 'križevačko-kalnička regija' (Balog 2003: 9),⁶⁸ ali i općenito 'križevački kraj'. Potrebno

⁶⁸ 'Križevačko-kalnička regija' je Balogova kovanica koja ukazuje na dva najsnažnija kulturna i administrativna sustava: Križevačku županiju kao središte kraljevske i Kalnički arhidakonat kao središte crkvene administracije.

je napomenuti kako je potkalničko prigorje više administrativni termin nego geografski posebice zbog Općine Sv. Ivan Žabno koja se nalazi na njegovu krajnjem južnom dijelu, drukčijega geografsko-identitetskoga karaktera, i u samome središtu prometnog trokuta Križevci – Bjelovar – Vrbovec.⁶⁹ Što se tiče površine, potkalničko se prigorje prostire na površini od 520,41 km², pri čemu većinu njegove površine zauzima Općina Križevci (263,7 km²), a nju po površini slijede Općina Sv. Ivan Žabno (106,60 km²), Općina Sv. Petar Orehovec (91,05 km²), Općina Gornja Rijeka (32,72 km²) i Općina Kalnik (26,34 km²).

Geografski položaj Križevaca, centra potkalničkoga prigorja, iznosi 46° 01' 33" N (sjeverne geografske širine) i 16° 32' 33" E (istočne geografske dužine). „Topografski se Križevci nalaze na diluvijalnoj (pleistocenoj) gredi, na otcjeditom jezičcu između zamočvarenih aluvijalnih dolinica potoka Vrtlina s istoka i Koruške sa zapada, na povoljnoj poziciji južnoga izlaza kalničkog prigorja prema dolini Glogovnice. (...) Raščlanjen prigorski reljef s vertikalom horsta Kalnika, geološko-petrografske sastav, povoljna klima i bogatstvo voda bili su elementi ekonomskog i demografskog razvoja ovoga kraja“ (Feletar 1993: 16-17).⁷⁰

Križevci su oduvijek bili važna stanica toka prometa, robe, ljudi i informacija, što potvrđuju brojna antička pa i starija, prehistorijska nalazišta (Tomičić 1993), iako (još) nema nikakve arheološke potvrde da su Križevci nastali na mjestu kakvog rimskog naselja (usp. Bedenko 1975: 1; Bedenko 1993: 74).⁷¹ Još su od antičkih vremena Križevcima prolazili Rimljani na putu iz *Acquae Vivae* (Petrijanec) i *Acquae Iasae* (Varaždinske Toplice) preko Kalnika za Sisciu (Sisak), a na tim su antičkim trasama nastale najvažnije srednjovjekovne ceste koje su Križevce povezivale sa Zagrebom (*via regis Colomani*)⁷² te cesta Varaždin (Varaždinske Toplice)

⁶⁹ Međutim, naselju Sv. Ivan Žabno ipak su najbliži Križevci (11 km). U anketi koju je provela Dokuš (2004: 50), stanovnici se Sv. Ivana Žabno većinom identificiraju kao Svetoivanjci i graničari (76 %), a tek manjim dijelom kao Prigorci (15 %), što pokazuje izrazito lokalni karakter s obzirom na njegovu povijest i na preklapanje gravitacijskih zona. Usp. i Šramek (1976) za zaključak da je teško dati geografsko-identitetsku odrednicu ovoga kraja.

⁷⁰ Kako nadodaje Feletar (*isto*: 18), '[k]limatsko-hidrogeografske osobine križevačkoga kraja svrstavaju ovo područje u tip umjereno kontinentalne i srednje humidne klime s velikim bogatstvom voda. Još je Kvirin Vidačić (1886.) zapisao da „od zapada prema iztoku proteže se dugački lanac kamenitih kalničkih gora, što zapadnu križevačku okolicu od sjevera brane“ (njegov kurziv).

⁷¹ Prvi povijesni tragovi života potvrđeni su u Brezovljanima, a datiraju se na otprilike 2800. god. prije Krista.

⁷² *Via regis Colomani* bila je poznata i kao 'penes viam magnam de Crisio versus Zagabriam' (usp. Bedenko 1975: 4). Naziva se Kolomanovom cestom jer je njome, naravno, prolazio kralj Koloman na putu u Križevce, u kojima je 1102. potpisao *Pactu conventu*, svoj sporazum s 12 hrvatskih plemena. Kolomanovom je cestom prošao i kralj Andrija II. predvođeci križarsku vojsku 1217.

– Križevci⁷³ (usp. Dugina, Bogdanović i Feletar 2012: 374-375).⁷⁴ Ranosrednjovjekovna cesta kralja Kolomana (*magna via, öttevény*) polazila je od Stolnog Biograda (Székesfehérvár, Alba regia) i kretala se uz Dravu do Virovitice, Koprivnice, Varaždina, Varaždinskih Toplica sve do Zagreba, a jedan je njen odvojak vodio od Varaždina (ili Varaždinskih Toplica) preko Kalnika (Kozji Hrbet) do Križevaca, čiji se jedan krak pak vraćao u Ugarsku, a drugi nastavljao prema Zagrebu (Petrić 1992: 41).⁷⁵ Postojao je još jedan srednjovjekovni cestovni pravac: dolinom potoka Glibokog pored Apatovca prema Glogovnici kroz posjed Herboritiju i dolazio sve do Križevaca, takozvana templarska cesta (*isto*: 44).

S vremenom se utvrđuju putovi i ceste prema drugim, okolnim mjestima pa je tako 1882. godine završena cesta Sv. Ivan Žabno – Križevci (Šramek 1976: 38), međutim veliku će važnost za razvoj Križevaca, osobito u posljednjih nekoliko stoljeća, imati cesta za Zagreb. Od glavnoga grada Zagreba Križevci su udaljeni samo 57 km, a nisu daleko ni od ostalih regionalnih središta: Koprivnice (31 km), Bjelovara (33 km) i Varaždina (48 km), s kojima su još od antičkih vremena (izuzev, naravno, Bjelovara) bili prometno povezani. Izgradnjom brze ceste prema Zagrebu Križevci su udaljeni od metropole svega 40-ak minuta automobilom.

Osim dobre cestovne povezanosti, Križevci imaju i solidnu željezničku povezanost s okolnim gradovima. Tako se 5. siječnja 1870. otvorila tzv. žakanjska gvozdena cesta, tj. pruga Budim – Kaniža – Koprivnica – Križevci – Zagreb, a 2. rujna 1894. i pruga Križevci – Bjelovar, čime Križevci postaju i željezničko raskršće putova, a čime je zapravo završeno željezničko povezivanje Križevaca s okolnim gradovima. Smještenost na glavnom cestovnom i željezničkom pravcu između Zagreba i Mađarske te sama blizina Zagreba omogućili su veliku povezanost s metropolom u koju gotovo svakodnevno putuju stanovnici Križevaca i okolice zbog posla ili obrazovanja. To je učinilo Križevce satelitskim gradom metropole, a umanjilo njegovu povijesnu važnost kao ekonomskog i obrazovnog centra.⁷⁶

⁷³ Potonja se cesta spominje već 1225. kao ‘magna via Cosihrbet que de Cris ducit in Worosd’, a prolazila je kroz prijevoj Vratno (usp. Bedenko 1975: 4).

⁷⁴ Naravno, iz Križevaca je vodilo i nekoliko manjih, ali važnih cesta, kao što je templarska cesta, koja je Križevce preko Glogovnice i Apatovca povezivala s Rasinjom, ali i druge ceste koje su vodile prema Dubravi, Čazmi itd. (*isto*: 375).

⁷⁵ Međutim, Pavleš (2008) se dobrim dijelom ne slaže oko pružanja navedene ceste i navodi uvjerljive izvore koji pokazuju kako se zapravo moglo raditi o više različitih cesta.

⁷⁶ Ivo Rubić (1952: 2) u svojoj neobjavljenoj monografiji o Križevcima govori ovako o posljedicama izgradnje željezničke prometnice: „Vlak, koji juri i zviždi odnio je težište njegova života u Zagreb, odnio je promet, što je išao cestama, koje su podizale ekonomski potencijal ovog grada; odnio je važnost sajmova, odnio je vihore političke i kulturne borbe, koje su se oko njega vile, a ostavio mu je tišinu, mir, zatišje, zbjeg pred bukom. Nekoć je Zagreb gledao u Križevce, kad se zborovalo u saborima, kad je grad bio na vrhuncu svoje moći od XIII. do XVII. stoljeća; a danas Križevci gledaju Zagreb.“

1.2. Križevci kroz povijest

Postoje mnoge legende o postanku grada Križevaca, a time i o njegovu imenu. Iako mu se ime može izvesti iz riječi 'križanje', veća je mogućnost da ime grada dolazi od župne crkve sv. Križa, koja prema legendama datira već od kraja 6. st. (usp. Vidačić 1886[1993]: 10-11; Milosavljević 1988: 7), nego zbog toga što je bio križište putova. Tu tvrdnju možda osnažuje i činjenica što Gornji grad nije imao vlastitu župu te je s Donjim potpadao pod istu župu, dakle, potpadao je pod donjogradsko središnje mjesto – župu sv. Križa.⁷⁷ Tako misli i Buturac (1991: 17),⁷⁸ ali Bedenko (1975: 3) i Balog (1997: 50) tu mogućnost uvelike osporavaju, ponajprije stoga što je latinsko ime za grad Križevce, *Crisium*, izvedeno od hrvatske riječi *križ*, a ne od latinske riječi *crux*, što bi bilo za očekivati, a što potvrđuju brojni primjeri u toponomastici. Balog stoga izražava opravdanu sumnju u potencijalno hagiografsko podrijetlo Križevaca (Sveti Križ), jer ime grada nema nijednu potvrdu na latinskom kao *crux*. U posljednje se vrijeme pak javlja mogućnost da podrijetlo imena Križevci proizlazi iz osobnog imena *Križan* ili *Kris*, tj. da je plemenskog podrijetla (usp. Bedenko 1975: 3; Balog 2004: 61), a postoji i mogućnost da je prisutnost templara i njihovih posjeda u okolici utjecala na formiranje imena grada (Balog 2003: 15). Bez obzira na pravo podrijetlo imena grada, skloniji smo prikloniti se mogućnosti da je kod formiranja imena došlo do poligeneze te da su, i specifični položaj, i crkva, i osobna imena, i prisutnost crkvenih redova utjecali na učvršćivanje postojećeg imena grada.

Križevci se prvi put spominju 1193. godine u jednoj ispravi Bele III. u kojoj se navodi 'comes curialis de Cris', odnosno 'križevački župan', pri čemu se *Cris* odnosi na kastrum križevačkoga Donjega grada, utvrdu iz koje je križevački župan upravljao jednom od županija tadašnjeg ugarskoga kraljevstva.⁷⁹ Sam se Donji grad spominje 1209. kao 'Crisiensis locus' (*križevačko mjesto*), što nam daje za naslutiti kako se tu još uvijek ne radi o nekom velikom mjestu. Crkva sv. Križa, smještena unutar kastruma, spominje se tek stotinu godina kasnije, 1326.,⁸⁰ a bila je župnom crkvom i za križevački Donji i Gornji grad.⁸¹ Zanimljivo je za tu crkvu da su u

⁷⁷ Međutim, začuđuje to da se prilikom ograđivanja to središnje mjesto, crkva sv. Križa, našla izvan gradskih zidina (usp. Budak 1993: 42).

⁷⁸ Međutim, na str. 9 se vidi da je i sam nesiguran.

⁷⁹ Balog (1998: 24) smatra kako postoji mogućnost da se u ovom prvom spomenu grada ipak ne radi o županu kao kraljevskom administratoru, nego o crkvenom, a sve na temelju spomena još tri župana u istoj ispravi. No kako i on sam zaključuje, taj je osamljen podatak preštur da bi mogao ponuditi sigurniju pretpostavku.

⁸⁰ Svakako je moguće da je crkva sv. Križa mnogo starija od svog prvog spomena. Na to nam može ukazati godina 1090. koja je bila upisana na starom oltaru, a koja je otkrivena 1750. kad se crkva popravljala (usp. Buturac 1991: 9; Rubić 1952: 16; Vidačić 1886[1993]: 13).

⁸¹ Njen status župne crkve potvrđen je tek 1334. u prvom popisu župa zagrebačke biskupije (usp. Horvat-Levaj 1993: 135).

njoj polagali prisege o svojoj nevinosti čak i stanovnici udaljenih mjesta. Križevački se Gornji grad spominje u povelji bana Stjepana od 24. travnja 1252. i to kao 'novam et liberam villam in Crisio', prema kojoj se njegovim hospitema daju jednaka prava kao i građanima Donjega grada.⁸² Istu je povelju potvrdio kralj Bela 16. kolovoza 1253. (usp. Buturac 1979: 35), a potvrdili su je i drugi vladari.⁸³ Pretpostavlja se da je novi Gornji grad osnovan uz stari Donji grad kako bi se potaknuo njegov gospodarski razvoj (Bedenko 1993: 76), ali isto je vjerojatno da je taj grad osnovan na već postojećem naselju (usp. Balog 2003: 34).⁸⁴ Gornjogradske je povlastice 1382. potvrdio kralj Ludovik, dopustivši da se u Gornjem gradu održava sajam četiri dana prije i poslije svetkovine sv. Ladislava, patrona gornjogradske crkve (usp. Budak 1993: 41),⁸⁵ a sam se sajam održavao na prostoru između crkve sv. Ladislava i crkve sv. Roka.

Prvi poznati crkveni red na križevačkom prostoru su augustinci, tj. braća pustinjaka sv. Augustina. Njihov se samostan, smješten u Gornjem gradu, prvi put spominje 1325., a poznato je da su imali i crkvu posvećenu Bl. Djevici Mariji (Maruševski 1993b: 167).⁸⁶ Da bi se stupilo u red, bilo je potrebno poznavanje njemačkog jezika jer se obično studiralo u Njemačkoj ili Austriji. Pretpostavlja se da su augustinci napustili samostan već 1539. zbog učestale turske prijetnje, a on je bio jedina obrana za Gornjograđane. Već sredinom 16. st., točnije 1549. spominje se da je samostan zbog čestih turskih provala napušten (usp. Bedenko 1975: 12), a augustinci se nakon toga više ne vraćaju u Križevce. Godine 1560. Hrvatski sabor nalaže rušenje samostana jer on predstavlja prijetnju ako bi ga Turci zauzeli za svoju bazu, ali se pretpostavlja da taj nalog ipak nije proveden u djelo (usp. Buturac 1979: 41). Godine 1433. spominje se i ženski samostan Reda sv. Klare ili klarisa (usp. Buturac 1991: 19; Koščak 2016: 16) koji gradi kralj Žigmund, ponovno u Donjem gradu, ali njegova lokacija nije poznata (usp. Balog 1998: 28; Balog 2003: 85) pa možemo pretpostaviti da je stradao u kasnijim gradskim požarima.⁸⁷

⁸² Prema Rubiću (1952: 21), hospiti su u Gornjem gradu uglavnom bili obrtnici, a prema podrijetlu najviše su bili Nijemci.

⁸³ Privilegiju dalje potvrđuju Stjepan 1279., Ljudevit 1382. i Rudolf 1597. god. (Bedenko 1975: 51).

⁸⁴ Za takvu tvrdnju nema dokaza, ali se takav slučaj može pretpostaviti na temelju sličnih primjera u ostalim slavonskim gradovima (usp. Peklić 2015: 221).

⁸⁵ Sama kapela sv. Ladislava spominje se već 1242. kada stradava od Tatara (usp. Buturac 1991: 22), što je čini jednom od najstarijih kapela u Križevcima, ali i u okolici. U novije je vrijeme posvećena lokalnom svetcu – sv. Marku Križevčaninu.

⁸⁶ Prior augustinskog samostana Bl. Djevice spominje se 2. lipnja 1364. (Koščak 2016: 16). Godine 1499., za vrijeme djelovanja augustinaca u Križevcima, spominje se i rektor križevačke škole, ali je teško reći je li ta škola bila augustinska, premda neki misle da jest (usp. Cuvaj 1910: 233-234).

⁸⁷ Žulj (2006: 42) navodi da se spomenuti samostan klarisa nalazio u Gornjem gradu, ali ne donosi izvor koji bi to potvrdio.

Privilegijama kralja Žigmunda iz 1405. dana su veća prava Donjograđanima pa Donji grad postaje slobodni kraljevski grad, što je njemu bio samo dodatan poticaj razvitka.⁸⁸ Prema privilegijama, kralj Žigmund, među ostalim, dopušta Donjem gradu da se radi obrane od Turaka ograd i učvrsti opkopima (usp. Buturac 1991: 10). Na temelju tih privilegija također saznajemo da se Donji grad razvija kao, prije svega, obrtničko središte, a da su svi krznari, uzdari i ostali (nenavedeni) dužni magistru kraljevih konjušara jednom godišnje dati po jedan svoj proizvod. Kako navodi Budak (1993: 41), slične obveze nije imao nijedan slavonski grad, a to opet govori o njegovoj obrtničkoj razvijenosti. Otada se za Donji grad, budući da je bio privilegirani, ustaljuje termin *civitas*, dok se za Gornji ustaljuje *oppidum*. Privilegije su zasigurno doprinijele tome da će Donji grad kroz stoljeća biti mjesto održavanja sabora (usp. Blagec 2012), ponajviše u 16. st. (usp. Rubić 1952: 23), te redovito boravište bana i župana, ali i mnogih velikaša.⁸⁹

Križevci su početkom 15. st. bili uspješan grad, konkurentan s ostalim gradovima Slavonije, međutim razvoj grada nije tekao neometano. Već u drugoj polovici 15. st., zbog turskih provala i napada, učestalih požara, kuge i gladi, Križevci drastično gube na ekonomskoj snazi i na broju stanovnika. Godine 1471. započinju turski upadi na križevačko područje, 1474. Turci pustoše okolicu Križevaca, pale sela, a stanovništvo masovno odvođe u roblje, da bi već 1476. grad bio prvi put popaljen (usp. Bedenko 1975: 12; Budak 1993: 42; Balog 2003: 98). Nakon neuspjele obrane Turci djelomično spaljuju Gornji grad 1533. i opet 1539., zbog čega je on gotovo potpuno napušten (usp. Balog 2003: 70). Godine 1538. Turci provaljuju do Križevaca i Koprivnice te odvođe mnogo ljudi i stoke (Buturac 1979: 40; Buturac 1991: 58), a 1553. bosanski paša Ulaman pokušava osvojiti Križevce i Kalnik, ali bezuspješno (Buturac 1979: 41). Pretpostavlja se da je 1553. opet izbio požar, a jedan se požar zasigurno dogodio 1597., kada je stradala trećina zgrada i dio palisada (usp. Bedenko 1975: 12). Zbog lošeg stanja u gradu izazvanog učestalim napadima Turaka, govori se da bi građani mogli napustiti grad ili čak prebjeći Turcima (usp. Bedenko 1975: 12).⁹⁰ Dana 25. siječnja 1544. Sabor u Zagrebu raspravlja o tome kako Križevce treba utvrditi i opskrbiti za obranu od Turaka, a iste godine u gradu izbija kuga (usp. Milosavljević 1988: 15). Ona je u vremenskom razmaku od 50 godina izbila

⁸⁸ Te su privilegije dalje potvrdili Vladislav 1494., Ferdinand 1558., Maksimilijan 1568. i Matija 1609. god. (Bedenko 1975: 51).

⁸⁹ Vjerojatno je jedan od najpoznatijih sabora upravo 'Krvavi sabor križevački' od 27. veljače 1397., na kojem je Žigmund na prijearu likvidirao svoje protivnike, 32 hrvatska plemića i njihova vođu, bana Stjepana Lackovića. Sabor se, prema predaji, održao u crkvi sv. Križa, ali postoje i mišljenja da se on održao u jednoj od lokalnih palača (usp. Vidačić 1886[1993]: 16).

⁹⁰ Godine 1591. Hasan-paša prodire s 4000 – 5000 ili čak i više vojnika u dolinu Glogovnice i sa svojom vojskom spaljuje Gušćerovec. Križevački kapetan Grgur Leibacher i Mihael Sekel ih napadaju i uspiju protjerati. Vidi više Milosavljević (1988: 21).

čak tri puta: 1554., 1599.⁹¹ i 1600. Godine 1552., nakon pada Čazme i osnivanja Čazmanskog sandžaka, granica se nalazila samo 20 km od grada, *in extremis confiniis*. U drugoj polovici 16. st. radi se na popravcima utvrde (Bedenko 1975: 13).

Težinu stradanja i osiromašenja grada možemo vidjeti u Tablici 1 koja nam jasno pokazuje kako je grad između 1520. i 1553. pao s 215 na samo 78 poreznih jedinica.⁹²

Tablica 1. Popis poreznih jedinica za grad Križevce 1495.–1553. (prema Budak 1993: 43)

GODINA	GORNJI GRAD	DONJI GRAD	ŽUPNIK	AUGUSTINCI	GOSTINJAC BANA I RIZNIČARA
1495.	50	105	4	40	-
1500.	52	80	-	-	-
1507.	55	93	6	17	-
1512.	51 + 2 oslob.	101	9	27 + 1 oslob.	-
1513.	51	84	-	-	-
1517.	63	109	11	21	-
1520.	54 + 12 sirom.	94 + 18 sirom. + 6 novaka	6 + 2 sirom.	16 + 5 sirom.	2
1533.	<i>civitas combusta</i> , 10 florena				
1543.	24	90	-	-	-
1553.	20	58	-	-	-

Obrtništvo se razvija u Križevcima usprkos svim nedaćama u gradu i oko njega. Dana 10. veljače 1510., palatin Mirko Peren, ugarski palatin i namjesnik kralja Ladislava, zbog odsutnosti samoga kralja, daje križevačkim bravarima i ostrugarima cehovski privilegij i pravila. Time su Križevci dobili svoj prvi ceh, poznat još kao i Veliki ceh, a Hrvatska svoj prvi ceh izvan Zagreba, sveukupno četvrti (usp. Blagec 2011: 78). Iste godine saznajemo da su pravila križevačkog ceha željezara preuzeli gradečki majstori (Budak 1993: 42),⁹³ što nam opet govori o razvoju i utjecaju križevačkih cehova. Također se u tome vremenu ne gubi naglasak na važnosti obrazovanja lokalnog stanovništva. Prema Petriću (2007: 81), između 14. i 16. stoljeća bila su iz križevačkoga kraja sveukupno 44 studenta na europskim sveučilištima: 5 iz Apatov-

⁹¹ Milosavljević (1988: 23) navodi da je od kuge 1599. u Križevcima umrlo 600 ljudi, ali ne navodi odakle mu taj podatak pa ga Petrić (2006: 46) s razlogom smatra pretjeranim.

⁹² Križevačka je županija na početku 16. st. bila najprostranija što se tiče ubiranja poreznih dimova, čak dvostruko veća od Zagrebačke i Varaždinske županije zajedno (Balog 2003: 100).

⁹³ Bedenko (1993: 78) navodi 1521. kao godinu preuzimanja cehovskih propisa Donjega grada.

ca, 2 iz Glogovnice, 1 iz Kalnika, 1 iz Ravna i čak 35 iz Križevaca.⁹⁴ Za usporedbu, od kraja 16. do početka 18. stoljeća studirala su samo 23 stanovnika iz križevačkoga kraja na stranim sveučilištima: 19 u Grazu i 4 u Beču (usp. Petrić 2003: 39; Petrić 2009: 60).⁹⁵

U sklopu Varaždinskoga generalata, Križevci 1538. postaju sjedište Križevačke kapetanije, a kasnije, 1746., reorganizacijom Vojne krajine od strane generala Hildburghausena, i pukovnije, jedne od 11 u Vojnoj krajini. Vojnici te pukovnije nazivaju se Križok i razlikuju se od vojnika drugih pukovnija po uniformi. Primjerice, imali su žutu dugmad na uniformi dok su Đuroki, vojnici Đurđevačke pukovnije, imali bijelu dugmad.⁹⁶ Zbog manjka vojne snage u kapetaniji, u grad dolaze plaćenici, 1538. godine Španjolci,⁹⁷ a 1553. i Nijemci (oko 400), pa se zbog velike njemačke prisutnosti već u sljedećem stoljeću, točnije 1635., glavna gradska ulica naziva *Germanica platea*.⁹⁸ Na njoj je 16 kuća u kojima borave njemački vojnici, a u posjedu kapetana više je zgrada, uglavnom u tvrđavi, a to su zgrada kapetana (na tri građanska fundusa) i druga kuća u njejoj blizini (na dva fundusa): na tri su fundusa *domus aloidialis* i zgrada za ljetinu, a na po jednom sjenik, zatvor i oružana, dok se još jedan fundus navodi bez zgrade (usp. Bedenko 1993: 80). Grad je već od 1537. morao plaćati *subsidiium* (vojničku pomoć) za uzdržavanje vojnika (Rubić 1952: 31), a prema nekim podacima 1580. u križevačkom je garnizonu bilo smješteno 108 pripadnika njemačke pješadije (usp. Milosavljević 1988: 20).⁹⁹ Godine 1630. u Križevačkoj se natkapetaniji tako nalazi sveukupno 584 vojnika, od čega je 394 haramija (67 u Križevcu), 100 husara (svi u Križevcu) i 90 njemačkih vojnika (76 u Križevcu, a 14 u Čazmi) (Petrić 2003: 44).¹⁰⁰ Zbog velikog broja njemačkih vojnika Ivan Eechsler, kapetan u Križevcima, 1622. piše zagrebačkom biskupu Petru Domitroviću kako Križevcima treba svećenik sa znanjem njemačkog jezika (Buturac 1991: 65).

U to vrijeme, točnije 1626., u Križevce dolaze franjevci koji već sljedeće godine preuzimaju samostan augustinaca, odnosno njegove ostatke. Saborskom odlukom od 16. srpnja 1627. dodjeljuju se sredstva za ponovnu gradnju samostana (Maruševski 1993b: 167). Već 1639. uz samostan se vrše pokapanja (Bedenko 1975: 15; Bedenko 1993: 80), a s vremenom se osniva

⁹⁴ Zanimljivo je da Petrić (2002) donosi nešto različite podatke. Za razdoblje od 1377. do 1600. on navodi kako su na bečkom sveučilištu studirala 32 učenika iz Križevaca, 3 iz Velikog Kalnika, 3 iz Glogovnice, 2 iz Apatovca i 1 iz Sv. Ivana Žabno.

⁹⁵ Ti podatci potvrđuju čuđenje Budaka (1993: 42) koji u svojim istraživanjima nije naišao ni na jednog studenta iz križevačkoga kraja.

⁹⁶ Milosavljević (1988: 38-39) pak navodi da su križevački vojnici imali crno remenje s bijelom dugmadi, dok su đurđevački vojnici nosili bijelo remenje.

⁹⁷ Buturac (1991: 58) navodi 1539. kao godinu dolaska Španjolaca u Križevce.

⁹⁸ Od 16. st. javlja se i njemački naziv za grad *Kreutz* u značenju 'križ' (Bedenko 1975: 3).

⁹⁹ Za usporedbu, u Koprivnici je bilo 126 njemačkih vojnika, u Ivaniću 56, a u Varaždinu 132 (*isto*).

¹⁰⁰ U to se vrijeme javljaju česti prigovori da se svi bolji položaji u Slavonskoj krajini dodjeljuju isključivo Nijemcima iz Štajerske (usp. Adamček 1980: 504).

pučka škola, ljekarna, prva u Križevcima, kao i laboratorij (Rubić 1952: 29). Od 1786. do 1791. u samostanskom je vrtu tijekom austrijsko-turskih ratova uređena vojna bolnica (Maruševski 1993b: 169). Već spomenuti njemački vojnici u Križevcima su imali svoju posebnu kapelu u kojoj su križevački franjevci propovijedali na njemačkom (Buturac 1991: 17). Ta vojna (tzv. njemačka) kapela sagrađena je 1665. (Budak 1993: 44), a bila je posvećena Navještenju Blažene Djevice Marije (Bedenko 1993: 80),¹⁰¹ i to 13. rujna 1754. po zagrebačkom biskupu Franji Thauszyju (Koščak 2016: 58). Od same njene izgradnje franjevci ulaze u sukobe s mjesnim župnicima jer prisvajaju župnička prava nad krajišnicima. Premda je biskup Borković zabranio franjevcima vršiti župničku službu 1686., oni je prestaju vršiti tek nakon odredbe carice Marije Terezije od 13. rujna 1753. (usp. Buturac 1991: 21). Njemačka kapela (*Capela germanica*) srušena je 1791. odlaskom njemačke vojske (Domljan 1993: 112; Vidačić 1886[1993]: 29). Osim kapele, njemačka je vojska imala i zasebno groblje, zapadno od gradskih zidina, na prostoru današnje Grdeničeve ulice (usp. Bedenko 1975: 20; Bedenko 1993: 82), gdje je postojala i kapela sv. Roka podignuta 1755. (Bedenko 1975: 20).¹⁰² Između 1786. i 1791. zgrade samostana i crkve služe za vojničke potrebe (Buturac 1991: 24).

Osim franjevaca, u 17. st. (točnije 1667.) u Križevcima počinje djelovati i Red sv. Pavla Pustinjaka ili pavlini, poznati još i kao 'bijeli fratri'. Godine 1670. na temelju zaklade Ivana Zakmardija (1600.–1667.), protonotara hrvatskoga kraljevstva,¹⁰³ koji je želio da njegov grad izađe iz krize nakon ratova s Turcima, ali i da unutar samih gradskih zidina djeluju crkva i samostan (Horvat 1905: 98),¹⁰⁴ pavlini osnivaju četverogodišnju gimnaziju koju 4. travnja 1675. potvrđuje carskom diplomom hrvatsko-ugarski kralj Leopold I. (Cvitanović 1993: 159). Premda se više pažnje posvećuje latinskom jeziku, u gimnaziji se uči i njemački, a godine 1770. navodi se izvjesni Martin Gruber kao učitelj njemačkog jezika (Cvitanović 1993: 163; Husinec i Delić 1999: 20).¹⁰⁵ Nastavni je jezik gimnazije bio materinski, kajkavski (Cvitanović 1993:

¹⁰¹ Bedenko (1993: 82) navodi kako su franjevci 1736. sazidali kapelu Bl. Djevice Marije ispred svoga samostana, na mjestu na kojem je dotad bilo raspelo, ali su je crkvene vlasti dale srušiti, a poslije toga, 1753., onemogućile ponovno podizanje križa. Tu se sigurno ne radi o istoj kapeli jer je njemačka kapela bila u Donjem gradu, pokraj crkve sv. Ane.

¹⁰² Može se zaključiti da je kapela sv. Roka vrlo skoro, već nakon odlaska Nijemaca, porušena jer se ona prema zapisima iz 1828. navodi kao 'već odavno porušena' (usp. Bedenko 1975: 57).

¹⁰³ Za više o Ivanu Zakmardiju svakako vrijedi pročitati iscrpan rad Karla Horvata (1905).

¹⁰⁴ U to je vrijeme, naime, postojao franjevački samostan izvan same tvrđave, kao i crkva sv. Križa. Unutar samih gradskih zidina nalazila se samo njemačka kapela. Zanimljiv je podatak da su križevački franjevci protestirali 1665. kod biskupa Petra Petretića želeći spriječiti dolazak pavlina, bojeći se, prije svega, da će pavlini morati prositi po gradu i da će se miješati u upravu njemačke kapele (Horvat 1905: 103).

¹⁰⁵ Prema Cvitanović (1993: 162), Lepoglava je prema zahtjevu Ivana Zakmardija morala osigurati pavlinima u Križevcima dva profesora, jednog učitelja njemačkog i knjižničara. Taj nam podatak govori o dugom kontinuitetu učenja njemačkog jezika u Križevcima.

163). Ukratko, pavlini su više od 120 godina držali nastavu u svojoj gimnaziji, elementarnoj školi i njemačkoj školi¹⁰⁶ te su time uvelike utjecali na obrazovanje i pismenost mladih iz grada i šire okolice, čak i krajiške vlaške djece (Cvitanović, 1993: 159).¹⁰⁷ Osim škola, pavlini su u gradu osnovali i ljekarnu, drugu u gradu (Rubić 1952: 30). Ukidanjem crkvenih redova pavlini odlaze iz Križevaca, a pavlinska crkva sv. Ane (izgrađena 1718.) postaje župnom crkvom 1789. godine (Cvitanović 1993: 162), dok je plan da se crkva sv. Križa obnavlja. No crkva sv. Križa se ne obnavlja, nego se profanizira i devalorizira pa će do kraja sljedećeg stoljeća služiti kao skladište, zatvor za francuske zarobljenike, vatrogasno spremište, a bit će i ponuđena na prodaju kao građevinski materijal.¹⁰⁸ Krajem 16. st., nakon prvih uspjeha habsburške vojske protiv Turaka, doseljava se veći broj pravoslavnih Vlaha, ali samo na opustošena područja križevačke okolice. Prema Petriću (2003: 40), prva značajnija grupa Vlaha (između 500 i 600) naselila se oko Križevaca 1587., druga 1597., a treća, koja je bila usmjerena na područje sjeveroistočno od Križevaca, 1598. godine. Budući da se Vlasi većinom ne nalaze u samome gradu, podatci o njima su rijetki i sporadični, a najčešće o njima možemo čuti kada dolaze u sukob sa starosjedilačkim stanovništvom.¹⁰⁹ Pravoslavci se većinom nalaze u okolnim selima, a parohijska je crkva bila smještena u Vojakovcu, u blizini manastira u Lepavini podignutog u 16. st. U 18. st. spominju se 'grčki' trgovci, tj. pripadnici grčke pravoslavne crkve, a oko sredine stoljeća i 'četiri cincarska dućana', što nam govori o sve većoj prisutnosti pravoslavnog življa u gradu (usp. Maruševski 1993: 52). U Križevcima je pravoslavna crkva sv. Save izgrađena tek 1904. godine.

Nakon Žitvanskog mira iz 1606. granica prema Turskoj pomiče se prema istoku i tek se onda grad počinje oporavljati. Osim obnove trgovine i infrastrukture, tijekom stoljeća grade se i obnavljaju ceste prema obližnjim mjestima i gradovima (usp. Budak 1993: 43-44). No usprkos izostanku izravne turske opasnosti, tijekom 17. st. i većeg dijela idućeg, dolazi do unutarnjih sukoba, osobito između građana i vojne uprave koja je nastojala čitav grad uklopiti u sastav Vojne krajine (usp. Adamček 1980: 739-741). Kako primjećuje Bedenko (1993: 80), u Križevcima u 17. i 18. st. paralelno postoje dvije društvene strukture, domaće građanstvo i nje-

¹⁰⁶ Poznato je da su 1772. god. pavlini od vojnih vlasti molili za mjesto kod donjih gradskih vrata na kojem bi podigli njemačku školu (Bedenko 1975: 21).

¹⁰⁷ Taj podatak je ujedno jedan od najranijih spomena prisutnosti pravoslavnog stanovništva u križevačkoj okolici.

¹⁰⁸ Tek ustrajnim zalaganjem župnika, građana i samog Franje Račkog, crkva je sv. Križa 1883. popravljena i vraćena u prvobitnu funkciju, a 1913. temeljitije obnovljena prema projektu arhitekta S. Podhorskog (Horvat-Levaj 1993: 146).

¹⁰⁹ Jedan od takvih slučajeva jest tužba Gornjograđana iz 1653. protiv Vlaha iz Ivanca i Potočca zbog oduzimanja njihovih šuma (usp. Petrić 2006: 42). Drugi bi pak primjer bio iz 1742. kada se plemići iz Vojnovca i Kapel(n)e tuže na nasilje graničara, najvjerojatnije Vlaha, iz Vojakovačkog Osijeka (Buturac 1991: 17).

mačka vojna posada, koje osim ekonomskog i društvenog položaja dijeli i jezik. Godine 1754. tako dolazi do spora između novoga križevačkog župnika Ivana Josipovića i neimenovanog krajiškog vojnog pukovnika koji traži da se krunica u crkvi moli na njemačkom jeziku (Buturac 1991: 91). Župnik Josipović u svojoj *Spomenici* iz 1755. piše da se i sama vojska pobunila pa se, među ostalim, gotovo prestala služiti njemačkim jezikom (usp. Plačko 2005: 146).¹¹⁰ Trzavice među njima ne prestaju ni potkraj 1757. godine kada se u Bjelovar, novo središte Slavonske vojne krajine, seli komandant regimente, a za njim i ostatak štaba jer su zgrade i dalje ostale vlasništvo vojnog erara.

U 17. st. u gradu opet izbijaju požari (1613. i 1684.) i kuga (1682.),¹¹¹ a 1685. godine i glad. Turske provale uzele su svoj danak pa je i križevački obrt i ceh trpio. Oporavak križevačkog obrtništva dogodio se sredinom 17. st. kada je u gradu u svega 15-ak godina osnovano nekoliko cehova koji će postojati sve do druge polovice 19. st.,¹¹² a ceh bravara i ostrugara, kojemu se sada pridružuju i kovači, sabljari, zlatari i srebrnari, doživio je svoju obnovu (usp. Blagec 2011: 78). Ceh postolara i kožara potvrđen je poveljom Marije Terezije iz 1751., a on je nanovo potvrđen 1819. novom poveljom u koju su sad uključeni i opančari (Blagec 2000: 25). Župnik Josipović u svojim zapisima iz sredine 18. st. tako spominje sedam cehova: kovački, krojački, postolarski, čizmarski, lončarski, remenarski i pucetarski, čime, naravno, nisu obuhvaćene sve struke jer je u gradu, među ostalim, bilo čak osam mesara, a sveukupno je u gradu potkraj stoljeća bilo 224 majstora i njihovih pomoćnika koji su bili raspoređeni u 35 struka (Budak 1993: 45). Neosporno je da su ti cehovi imali veliku ulogu ne samo u gospodarskom životu grada, nego i u njegovom društvenom životu. Temelji šegrtske škole u Križevcima položeni su 1839. godine, s kontinuitetom od 1889. kada ona broji 102 učenika, među kojima su mnogi bili građevinskih struka (Feletar i Peklić 2018: 36).

¹¹⁰ 'Njemačkim se jezikom vojska u Križevcima gotovo prestala služiti; pa i kad su se mijenjale straže koristio se hrvatski jezik. Nisu htjeli podnositi niti nižeg zapovjednika [Platzmajor], niti tjednog kapetana; niti su iz područja Donjeg grada htjeli dovesti novu stražu, niti su nosili odoru, nego su ulazili u grupama, kako im se sviđjelo; nosili su odjeću kakvu je tko imao, što više i poderanu; više pastirsku nego onu sličnu vojnicima; u licu i u držanju su bili ponosni, kao da su se dičili svojom vlašću. I kad je došao blagdan Sv. Jurja, nisu prestali i javno prijetiti da će izvršiti svoje krvave namjere, ako kraljevsko veličanstvo ne bude saslušalo njihove molbe' (*isto*).

¹¹¹ Godine 1694. u Gornjem se gradu gradi zavjetna kapela sv. Roka, zaštitnika protiv kuge (Buturac 1991: 20). Rubić (1952: 27) pak smatra kako je ta kapela vjerojatno izgrađena već 1554., nakon prvog izbijanja kuge u gradu. Budući da i Vidačić (1886[1993]: 6) procjenjuje starost kapele na otprilike 200 godina, skloniji smo prihvatiti njen kasniji datum gradnje. Prije 1849. god. pokraj kapele sv. Roka gradi se novo gradsko groblje (usp. Bedenko 1975: 24).

¹¹² Godine 1646. zlatarski ceh dobiva potvrdu svojih pravila (Lentić 1993: 221), iste godine čizmari Donjeg i Gornjeg Križevca osnivaju svoj ceh, kao i lončari iz Donjeg Križevca, a tri godine kasnije svoj ceh osnivaju krznari, remenari, sedlari i uzdari te 1661. i krojači (Blagec 2000: 24-25).

Godine 1699. Karlovačkim mirom i konačnim prestankom turske opasnosti ponovno se uspostavlja komunikacija s Mađarskom pa Križevci postaju važno prometno i trgovačko središte. U to vrijeme i stanovništvo grada počinje rasti pa se širi južno i istočno od Donjega grada, a osim prirodnog priraštaja na porast stanovništva utječe i doseljavanje. Prema nekim procjenama, krajem 17. i početkom 18. st. broj se stanovnika u gradu Križevcima kretao između 1100 i 1400 stanovnika (usp. Petrić 2003: 37). Istovremeno se u Saboru raspravlja o pravu građanstva za pravoslavno stanovništvo pa možemo pretpostaviti da je i njihova prisutnost sve češća, iako nije poznato uolikoj mjeri (usp. Budak 1993: 45). Odvajanjem Križevačke županije od Zagrebačke 1759., tj. ponovnim uspostavljanjem križevačke županije, u grad u većem broju dolaze državni službenici i plemstvo iz okolice (Domljan 1993: 103). Oba su se grada razvijala po principu uličnog sela (njem. *Straßendorf*),¹¹³ međutim iako po urbanističkom planu isti, Donji i Gornji grad bili su ekonomsko različiti. Primjerice, poljoprivredom su se više bavili Gornjograđani, dok su Donjograđani više bili usmjereni na obrte i trgovinu.

Tijekom 18. st. opet se ne može naći pouzdan broj stanovnika. Primjerice, 1706. u Križevcima su popisana 242 kućedomaćina (usp. Petrić 2003: 37).¹¹⁴ Ako bismo taj broj, po uzoru na Krivošića (1991: 32), pomnožili sa 6, tj. prosječnim brojem stanovnika u kućanstvu, dobili bismo 1452 stanovnika za tu godinu. To bi značilo da tijekom 18. st. Križevci bilježe vrlo spor rast stanovništva ako uzmemo u obzir jedan austrijski popis iz 1787., prema kojem u Križevcima ima 1705 stanovnika (Budak 2007: 107).¹¹⁵ Sredinom 18. st. Donji i Gornji Križevac se ujedinjuju. Iako je kralj Leopold I. već 9. travnja 1661. odredio da se ta dva grada spoje, a 1670. donio i odluku o upotrebi zajedničkog pečata za Donji i Gornji grad, tek Marija Terezija uspijeva ujediniti Gornji (*Superior civitas Crisiensis*) i Donji Križevac (*Inferior civitas Crisiensis*) u Križevce 16. ožujka 1752.¹¹⁶ Naime, Hrvatski sabor donosi odluku o ujedinjenju Križevaca već 1659., a kralj Ferdinand 1661. izdaje dokument kojim se gradovi ujedinjuju, ali ta kraljevska odluka očito nije provedena jer se 1662., 1681. i 1687. daju upute za požunski i šopronski sabor da se ta odluka obnovi i provede (usp. Bedenko 1975: 17). Otprilike u to vrijeme grad već pokriva velik dio današnjeg područja.

¹¹³ Usp. Tomičić (1993: 36).

¹¹⁴ Za usporedbu, 1777. god. popis poreznih obveznika koji su plaćali diku sastojao se od ukupno 285 vlasničkih cjelina s 381 vlasnikom/obveznikom, pri čemu je unutarnji grad imao 63, vanjski 108, a gornji 114 vlasnika/obveznika (Budak 1993: 45).

¹¹⁵ Za to vrijeme postoje različiti popisi stanovništva koji po broju stanovnika znatno odudaraju jedan od drugoga, pa tako prema jednom popisu iz 1771. grad Križevci ima 260 kuća i samo 1020 stanovnika, a 1886. god. 362 kuće i 2926 stanovnika (usp. Koščak 2016: 13). Budući da nam se austrijski popis iz 1787. sa 1705 stanovnika čini realnijim, spremniji smo prihvatiti njega kao demografski prikaz grada Križevaca u 2. polovici 18. st.

¹¹⁶ Bedenko (1975: 17) navodi 10. ožujka 1752. kao datum ujedinjenja Donjeg i Gornjeg grada.

Nedugo nakon ujedinjenja dvaju gradova, 1755. osnovana je i otvorena pošta u Križevcima (*K. u. K. Post Kreutz*)¹¹⁷ (Buturac 1991: 91).¹¹⁸ Godine 1779. osnovana je Gradska narodna škola u kojoj su na početku djelovali redovnici pavlini i franjevci, a koja se sastojala od četiri razreda (usp. Vidačić 1886[1993]: 45).¹¹⁹ Car Josip II. je 22. prosinca 1780. Križevcima dodijelio još dva sajmena dana, ponedjeljak prije Božića i ponedjeljak poslije Cvjetnice, zajedno s marvinskim sajmovima, a 1784. pravo održavanja još triju sajмова, čime su Križevci stekli pravo održavanja sajмова kroz cijelu godinu. Godine 1846. Ferdinand I. omogućuje i pravo održavanja tjednog sajma.

Tijekom 18. st. razvija se obrtništvo i trgovina. Godine 1773. bilo je u Križevcima od ukupno 1300 stanovnika¹²⁰ čak 97 obrtnika, a 1880. čak 198 obrtnika koji su vodili 47 različitih obrta.¹²¹ Domljan (1993: 125) uočava da je od ukupnog broja samo 14 obrtnika pripadalo građevnoj struci u užem smislu (bilo je, naime, samo 6 zidara, 7 stolara i 1 tesar). Potrebno je spomenuti i tvornicu keramike, odnosno umjetničkih peći baruna Ignjata Magdalenića koja je bila smještena u samom središtu grada, premda je njena proizvodnja trajala samo pet godina (1776.–1781.), kao i svilarstvo, koje je pokrenuto 1776.¹²² na mjestu kasnijeg Gospodarsko-šumarskog učilišta, a zamrlo sredinom 19. st. zbog bolesti dudova svilca.¹²³ U 18. st. djeluju sljedeći cehovi: čizmarski, krojački, kovački, lončarski, postolarski, remenarski i pucetarski (Budak 1993: 45). Premda nakon turske opasnosti više nema nijedne druge vanjske prijetnje, opet se u 18. st. javlja stara križevačka boljka, a to su kuge i požari. Kuga izbija 1730. u križevačkom garnizonu (usp. Milosavljević 1988: 34), a 1735.,¹²⁴ 1736., 1737., 1739. i 1775. izbijaju požari s katastrofalnim posljedicama, pri čemu je u požaru iz 1775. godine izgorjelo 97 kuća,¹²⁵ čitav

¹¹⁷ Telefon je u Križevcima uveden 1892.

¹¹⁸ Milosavljević (1988: 47) pak navodi da je u Križevcima pošta otvorena 30. kolovoza 1787., a služila je isključivo za vojne potrebe.

¹¹⁹ Poznato je da je Zemaljska vlada dopustila školi da se u 3. i 4. razredu njemački predaje i dječacima i djevojčicama 2 – 3 sata tjedno (usp. Vidačić 1886[1993]: 63).

¹²⁰ Taj se podatak ne slaže s već navedenim Budakovim (2007: 107) podatkom o 1705 stanovnika u 1787. god.

¹²¹ Domljan (1993: 132) spominje 16 lončara, 15 opančara, 13 čizmara, 12 kolara, 10 postolara, 10 krojača i 9 kovača, na temelju čega izračunava da su obrtnici u gradu zastupljeni s oko 55 %, a trgovci sa svega 5 %.

¹²² Domljan (1993: 131) navodi 1781. kao godinu osnivanja predionice svile.

¹²³ Bavljenje svilarstvom u Križevcima vjerojatno je potaknula odredba Marije Terezije da se diljem Varaždinskoga generalata mora uzgajati dudov svilac.

¹²⁴ Nakon požara iz 1735. gradi se zavjetna kapela u Donjem gradu posvećena sv. Florijanu, zaštitniku protiv požara (usp. Bedenko 1975: 20; Buturac 1991: 22).

¹²⁵ Bedenko (1975: 18) navodi brojku od 92 kuće.

Donji grad. Iako se zbog takvih katastrofa sve više grade zidane kuće, Križevce ni kasnije ne zaobilaze požari pa ga opet zahvaćaju 1806.¹²⁶ i 1824. (Gornji grad) te 1810. godine (Donji grad) čak u dva navrata (Domljan 1993: 132).¹²⁷

Godine 1732. formirane su na području bivšeg Varaždinskog generalata četiri natkapetarije: Križevačka i Koprivnička sa po osam vojvodstava te Đurđevačka i Ivanička sa po sedam vojvodstava (usp. Milosavljević 1988: 34). Godine 1749. Donji je grad sjedište pukovnije, što mu omogućuje ekonomsku dobit i napredak (Bedenko 1993: 80), međutim ponovnim uspostavljanjem Križevačke pukovnije 1757. stožer Pukovnije prelazi iz Križevaca u Bjelovar. Sama je vojna uprava ukinuta 1779. (Budak 1993: 46). Odlaskom njemačke vojske glavna se ulica sada počinje zbog svog oblika nazivati Široka ulica (*Platea lata*) (Bedenko 1993: 84). Prema podatcima iz 1795., u gradu nije bilo puno stranaca pa su svi gradski službenici bili Hrvati, a među njima sudac, konzul, kapetan i trojica od četvorice senatora (Budak 2007: 124), što nam pokazuje da povijesne perturbacije nisu bitno izmijenile etnografsku sliku grada Križevaca. Kako navodi Budak (1993: 44-45), krajem 18. stoljeća u gradu se nalaze samo četiri Nijemca i jedan Austrijanac, a uprava grada je u čvrstim rukama Hrvata. Godine 1871., razvojačenjem Vojne krajine, Križevačka pukovnija biva sjedinjena s Varaždinsko-đurđevačkom i naziva se 16. Varaždinsko-križevačka pukovnija ili Varaždinska pukovnija, a sjedište joj je u Bjelovaru. Križevci također prestaju biti županijsko središte, koje su bili od 1861. pa sve do 1886.¹²⁸ Spajanje Križevačke županije s Bjelovarskom i gubitak županijskog središta 1886. godine zasigurno je utjecalo na manji utjecaj grada i nevelik porast broja stanovnika. Županijskim je središtem postao grad Bjelovar koji je u to vrijeme bio ekonomski, strateški i vojnički značajniji.¹²⁹

Premda se većina Nijemaca odselila iz Križevaca ukinućem vojne uprave, njihov je trag ostao u arhitekturi grada.¹³⁰ Naime, križevački Gornji grad se s razlogom zove *Dreifenster-*

¹²⁶ Bedenko (1975: 22) spominje 1807. god.

¹²⁷ Rubić (1952: 37) navodi 1809. kao godinu izbijanja požara u Donjem gradu i naglašava kako je on trajao čak osam dana. Taj je podatak vjerojatno preuzeo od Vidačića (1886[1993]: 30).

¹²⁸ U vrijeme dok su Križevci bili središte županije, sam kotar Križevci bio je drugi po veličini u županiji s površinom od 777,88 km², a obuhvaćao je sljedeće upravne općine: Gradec, Raven, Sv. Ivan Žabno, Sv. Petar Orehovec, Vojakovec i Vrbovec. Prema popisima stanovništva, u kotaru je 1869. živjelo 34 444 stanovnika, 1890. 42 968 stanovnika, 1900. 49 609 stanovnika, 1910. 55 112 stanovnika, a 1921. god. 53 868 stanovnika (usp. Bogdanović 2017: 77).

¹²⁹ U samoj Bjelovarsko-križevačkoj županiji nalazili su se kotari Bjelovar, Čazma, Đurđevac, Garešnica, Grubišno Polje, Koprivnica, Križevci i Kutina te gradovi Bjelovar, Koprivnica i Križevci, dok je cjelokupna županija 1905. god. obuhvaćala površinu od 5050,12 km², što je činilo 11,9 % ukupne površine teritorija Hrvatske i Slavonije, pri čemu je Bjelovarsko-križevačka županija bila četvrta po veličini iza Zagrebačke, Srijemske i Ličko-krbavske županije.

¹³⁰ U gradu su ostavili velik pečat istaknuti predstavnici i hrvatske i inozemne arhitekture poput Felbingera, Plochbergera, Jambrišaka, Honigsberga, Deutscha, Bollea, Holjca, Podhorskog i Šunka

stadt, jer velik dio kuća s ulične strane ima po tri prozora. To u 19. st. navodi Antuna Nemičića da prokomentira kako 'takozvanoj gornjoj varoši to u oči udara što malo da ne sve kuće po tri prozora od ulične strane imaju'. Osim arhitekture, ostao je i prestiž njemačkog jezika. Tako umirovljeni križevački svećenik Franjo Sajvert u Katoličkom listu iz 1860. o Križevcima i odnosima prema Nijemcima kaže sljedeće: 'Jezik društveni je izključivo hrvatski; nu ako je u društvu samo jedan Niemac, to onda njemu za volju govore svi njemački. To je opet dokaz nesavršive udvornosti naše!' (prema Koščak 2016: 64).

Tijekom 19. st. dolazi do postupnog rasta broja stanovništva. Budak (1993: 46) pretpostavlja da je poticaj ovakvom demografskom rastu bila razvijena poljoprivreda od koje je većina stanovništva živjela, a koja je zbog još velikog broja neobrađene površine privlačila nove stanovnike. Kao potvrdu svoje teze da je do porasta došlo zbog doseljavanja daje primjer visokog mortaliteta rođene djece.¹³¹ Godine 1777. osniva se križevačka grkokatolička biskupija, koja se isprva nalazi u Tkalcu na bivšem isusovačkom imanju, a 1791. prelazi u sam grad. Godine 1801. grkokatolička se biskupija seli u napušteni franjevački samostan (usp. Bedenko 1993: 84), u kojem ostaje do danas. Premještaj grkokatoličke biskupije pozitivno je utjecao na porast broja stanovništva, ali ne značajno. Naime, u gradu je 1802. bilo samo 16 grkokatolika premda su Križevci bili središte dijeceze (usp. Maruševski 1993a: 52).¹³² U Križevcima je bilo više ciglana. Najpoznatije ciglane u Križevcima bile su Gradska ili Varoška ciglana, osnovana u Gundulićevoj ulici, s kontinuitetom od same sredine 19. st., i ciglana braće Grahor, osnovana 1888. također u današnjoj Gundulićevoj ulici, tada poznatoj još i kao Balatin ili Kravarska ulica. Osim u Križevcima, u naselju Sv. Ivan Žabno djelovala je ciglana Jakoba Rechnitzera, a u Guščerovcu ciglana obitelji Santo, obje osnovane početkom 20. st.¹³³

Tijekom 19. st. i 20. st. grade se i osnivaju mnoge institucije. Primjerice, 1860. osniva se Gospodarsko-šumarsko učilište, tada prvo i jedino na ovim prostorima,¹³⁴ 1878., na uglu

koji 'grade ili potpisuju (neizvedene) projekte' (Maruševski 1993a: 53), ali i mnogi augsburški, bečki i gradački zlatari (Lentić 1993: 221).

¹³¹ Na visok mortalitet rođene djece zasigurno je utjecao i nedostatak medicinskog osoblja. Primjerice, prema Szabo (1987: 202), početkom 1880-ih u križevačkoj je županiji u prosjeku samo jedan liječnik bio zadužen za 17 202 osobe.

¹³² Grkokatolička se katedrala potkraj 19. st. morala obnavljati. Radovi na grkokatoličkoj katedrali trajali su od proljeća 1895. do početka ljeta 1897., pri čemu su na ikonostasu radili Celestin Medović, Ivan Tišov, Bela Čikoš-Sessia, Ferdo Kovačević i Josip Bauer (zidne slikarije), klesarske je radove na pročelju i dijelu interijera izveo Ignjat Franz, mozaik na pročelju tvrtka iz Innsbrucka Neuhauser&Jele, radove u metalu Juraj Tudji, Đuro Burić i drugi, stolarske radove Albert Zorinić (konstrukcija ikonostasa), Ljudevit Löwly (rezbareni okvir ikonostasa), Ivan Budicki i Franjo Mihoković, a pozlatu Slavoljub Wagmeister i Antun Szüts. Svečanost posvete stolne crkve održana je 27. lipnja 1897., a predvodio ju je Julije Drohobeczky (usp. Koščak 2016: 16).

¹³³ Za više o tim ciglanama i njihovu radu vidi iscrpan rad Ivana Tinodija (2006).

¹³⁴ Međutim, već 1896. Šumarski je odjel preseljen u Zagreb.

Starčevićeve ulice i Mažuranićeva trga, sagrađena je bolnica, 1901. gradi se nova pučka škola (danas Osnovna škola Ljudevita Modeca), a 1924. godine zgrada realne gimnazije (danas Osnovna škola Vladimira Nazora).¹³⁵ Do polovine 19. st. križevački su obrtnici bili organizirani u cehove koji su Carskim patentom 20. prosinca 1859. ukinuti. Premda su se cehovi ipak uspjeli održati još neko vrijeme nakon zabrane, obrtnici se prema obrtnom zakonu od 27. veljače 1872. polako organiziraju u obrtne zadruge koje kao takve djeluju do 30-ih godina 20. st. (usp. Bogdanović 2017: 257-258). Prema Kvirinu Vidačiću (1886[1993]: 7), u Križevcima krajem 19. st. javljaju se sljedeća zanimanja i u sljedećem broju: '[b]ačvara ima 7, bravara 8, brijača 3, brusar 1, češljara 2, čizmara 13, drvodjelca 3, dimnjačara 2, gumbar 1, klepara 2, klobučara 7, knjigoveža 1, kobasičar 1, kolara 12, kotlar 1, kovača 9, kožara 2, krojača muških 10, krojača ženskih 2, krznara 2, lastioca 2, liekarnik 1, lončara 16, medičar 1, mesara 4, mlinara 4, nožara 2, opančara 15, orудар 1, pekara 3, pivar 1, postolara 10, remenara 7, sabola 2, sedlara 2, sapunar 1, staklar 1, stolara 7, strojbara 6, tkalaca 5, tesar 1, tokara 3, urar 1, užara 5, vapnar 1, zidara 6, živoder 1.' 198 obrtnika i 17 trgovaca, većinom mješovitom robom (usp. Bedenko 1975: 23). U *Adresaru poslovnog i obrtnog svieta* objavljenom za 1890. u Križevcima je navedeno 36 trgovaca. Mješovitom robom trgovalo je njih 26, trojica su bili sitničari, a modnom i kratkom robom te rubeninom trgovala su dvojica trgovaca. Mirodijama i kolonijalnom robom, otpravničkom trgovinom, trgovinom papira, pisaćih i risaćih sprava, trgovinom sapuna i voštanom robom te trgovinom šeširskom robom bavio se po jedan trgovac. U istom *Adresaru* u gradu Križevcima spominju se čak 262 obrtnika. Bilo je 6 bravara, 5 brijača, 1 češljara, 1 četkar, 15 čizmara, 1 čohač, 2 dimnjačara, 1 fijaker, 1 gostioničar, 1 gumbar, 1 kitničar, 7 klobučara (kapara), 2 kobasičara, 15 kolara, 1 kotlar, 7 kovača, 1 kožar, 48 krčmara, 20 krojača, 2 krznara, 4 limara, 1 ljekarnik, 17 lončara, 3 medičara i vočara, 16 mesara, slanimara i telečara, 4 mlinara, 1 nožar, 15 opančara, 3 pekara, 20 postolara, 9 sedlara i remenara, 9 stolara, 1 tesar, 6 tkalaca, 2 tokara, 2 urara, 4 užara i 7 zidara. Prema izvještajima Bjelovarsko-križevačke županije, u gradu Križevcima je 1896. bilo 24 trgovačkih i 176 obrtničkih radnji, a u kotaru Križevci još 47 trgovačkih i 175 obrtničkih radnji (usp. Bogdanović 2017: 256).

I na početku 20. st. vidimo kontinuitet bavljenja obrtom. Prema popisu stanovništva iz 1910. prikazanom u *Statističkom godišnjaku kraljevina Hrvatske i Slavonije* II (1917: 68-69), 1816 stanovnika bavilo se obrtom i industrijom, 1462 stanovnika bavila su se poljoprivredom, 381 stanovnik bavio se trgovinom i vjeresijstvom, 194 stanovnika prometom, 429 stanovnika bilo je zaposleno u javnoj službi ili je bilo slobodnog zvanja, 16 je bilo vojnog zanimanja, 74 stanovnika bavilo se nadničarenjem, 191 stanovnik obavljao je poslove kućne služinčadi, 187 je bilo posebnika ili umirovljenika, a 147 stanovnika bilo je nepoznatog zanimanja.

¹³⁵ Od obrazovnih institucija u Križevcima važno je istaknuti sljedeće koje se otvaraju u 19. st.: privatna glazbena škola s orkestrom, koja djeluje već od 1813., te muška i ženska škola, koja djeluje od 1857. god.

Tablica 2. Prikaz broja obrtnika i trgovaca u gradu Križevcima za razdoblje 1896.–1915. (prema Bogdanović 2017: 257)

GRAD KRIŽEVCI									
godina	1896.	1899.	1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.	1906.
obrt	176	207	228	264	238	148	268	286	197
trgovina	24	24	28	24	25	26	26	28	-
godina	1907.	1908.	1910.	1911.	1912.	1913.	1914.	1915.	
obrt	172	183	177	257	190	190	199	190	
trgovina	-	-	-	31	-	-	-	-	

Prema Tablici 2, vidljivo je da broj obrtnika u pojedinim godinama odskače, što je rezultat njihova popisivanja po drugačijim kriterijima, međutim njihov nam velik broj potvrđuje dugu tradiciju pojedinih zanimanja i potvrđuje Križevce kao snažno obrtničko i trgovačko središte. Velikom broju obrtnika također je pridonijela već spomenuta zabrana cehova Carskim patentom iz 1859. nakon koje se obrtom mogao baviti bilo tko, a ne samo član ceha ili zadruge (usp. Bogdanović 2017: 258).

Zabranom cehova javljaju se obrtne zadruge, pa tako u Križevcima u vrijeme Prvog svjetskog rata djeluje sveukupno sedam obrtnih zadruga. Iz Velikog ceha stvorena je Velika zadruga, iz čizmarskog ceha čizmarska zadruga, iz lončarskog ceha lončarska zadruga, iz krojačkog ceha krojačka zadruga itd. Ceh krznara, remenara i sedlara transformiran je u obrtnu zadrugu u kojoj je okupljen najveći broj obrtnika: mesara, remenara, sedlara, pekara, voštenara (svjećara), sapunara, mlinara, brijčača i krznara. Ceh postolara, kožara i opančara postaje opančarsko-postolarsko-kožarskom zadrugom, a klobučari i tkalci se udružuju u klobučarsko-tkalačku zadrugu (usp. Bogdanović 2017: 258).¹³⁶ Prema Konficu – Pišti (1996: 25), '[p]oznati su bili obrtnici Gornjega grada kao vrsni majstori svojih proizvoda, to su: lončari, postolari, čizmari, opančari, kožari, kefari, kolari, kovači potkivači, licitari i stolari. Na pojedinoj kući bio je izložen „cehovski cimer“ (predmet izrade) i to je davalo određenu draž čitavom Gornjem gradu. Izvan samog grada Križevaca obrtnici su sa svojim prodajnim mjestima (pultom, šatrom) bili nazočni na sajmovima i prošćenjima u čitavoj okolici od Ludbrega, Koprivnice, Vrbovca do Novog Marofa. Takav odraz gornjogradskog gospodarstva zasigurno je imao velik utjecaj na gospodarstvo čitavoga grada' (njegovi navodnici). Osim obrtnih zadruga javljaju se u Križevcima i okolici i kućne zadruge, iako u manjem opsegu. Prema popisu iz 1895. evidentirano je u Hrvatskoj i Slavoniji sveukupno 67 632 kućne zadruge, dok je u Bjelovarsko-križevačkoj županiji zabilježeno 1306 kućnih zadruga s ukupnom površinom od 22 430 jutara ili svega 1,93 % ukupnog broja ovih oblika gospodarstva (usp. Ređep *et al.* 2005: 93).

¹³⁶ Vidi Bogdanović (2017: 258) za imena pojedinih istaknutih obrtnika iz toga vremena.

Trgovinu u Križevcima krajem 19. st. preuzimaju Židovi, a prema popisu iz 1880. navode se sljedeći trgovci: Breyer Jakob i sinovi, Jakob Dragoner, Samuel Dragoner, Samuel Goldschmidt, J. Hirschl, Aleksandar Neumann, J. Neumann, M. Ziegler, A. Rechnitzer, S. Schonbaum i dr. Godine 1880. A. Katz osniva pivovaru, tada jedinu u županiji (usp. Peklić 2015: 228), a krajem 19. st. Gustav Neuberger¹³⁷ pokreće svoju knjigovežnicu i tiskaru koju 1905. godine kupuje Vilim (Vilko) Schwartz. Godine 1907. osnovana je i Golbergerova tiskara. Židovi imaju udjela i u štedionicama pa tako i u: Dioničkoj štedionici, osnovanoj 1872., Narodnoj štedionici d.d., osnovanoj 1898. te Hrvatskoj štedionici d.d., osnovanoj 1909. godine.¹³⁸

Židovi u Križevce dolaze u drugoj polovici 18. st. iz mađarskih županija i njihova zajednica pokazuje velik rast s vremenskim odmakom. Primjerice, 1804. u Križevcima su zabilježena samo 4 Židova, a 1860. broj se članova židovske zajednice povećao na 18 obitelji (usp. Bogdanović 2011: 271), da bi on 1910. brojio 228 Židova, 1921. 167, a 1931. godine 126 Židova (usp. Švob 1997: 75). Sama Židovska općina osnovana je već 1844.,¹³⁹ a 1895. sagrađena je i sinagoga na Strossmayerovom trgu prema nacrtima Honigsberga i Deutscha (prije toga ona se nalazila u kući Adama Breyera na istome trgu). Dana 12. svibnja 1876. dobivena je službena dozvola za osnivanje židovske škole kojom je rukovodio rabin Leopold Lavoslav Löw (1866.–1895.), a kojoj je nastavni jezik bio njemački (Weisz-Maleček 2012: 62). Prema Zoričiću (1885: 114), krajem 1883./1884. nalazila se u Križevcima jedna učionica za njemački jezik, što nas vjerojatno upućuje na nastavu njemačkog u navedenoj židovskoj školi. No 1894. županijska uprava Bjelovar zabranjuje rad židovskoj školi te židovska djeca počinju pohađati državne škole.

Tablica 3. Broj Židova u Križevcima 1857.–1931. (prema Švob 1997: 75)

GODINA	1857.	1880.	1890.	1990.	1910.	1921.	1931.
broj Židova	59	103	243	230	228	167	126

Prema Tablici 4, struktura stanovnika grada Križevaca prema vjeroispovijesti za godine 1910. i 1921. bila je sljedeća: veliku većinu stanovništva sačinjavaju rimokatolici, koje zatim izdaleka slijede Židovi, pravoslavni, grkokatolici i evangelici. Bez obzira na to što se broj stanovnika 1921. godine smanjuje, sastav stanovništva prema vjeroispovijesti ostaje isti.

¹³⁷ Već je uvriježeno mišljenje da je Gustav Neuberger bio Židov, ali uvidom u njegove podatke razvidno je da se zapravo radilo o katoliku čiji je obrt preuzeo Židov. Hvala Ozrenu Blagecu na tome vrijednom podatku.

¹³⁸ Bilo bi zanimljivo istražiti etničku strukturu obrtnika i trgovaca u Križevcima u to vrijeme.

¹³⁹ Unutar Židovske općine djelovala je Hevra Kadiša (osnovana već 1840.), Cionistički klub (osnovan 1907.) i B'ne Jisroel (osnovan 1913.).

Tablica 4. Broj stanovnika grada Križevaca 1910. i 1921. prema vjeroispovijesti (prema Bogdanović 2017: 56)¹⁴⁰

GODINA	UKUPNO	PRAVOSL.	RIMOKAT.	GRKOKAT.	EVANG.	MUSL.	ŽIDOVİ	DRUGI	BEZ VJERE/ NEPOZNATO
1910.	4897	146	4437	60	13	-	228	2	-
1921.	4698	120	4319	75	14	3	167	-	-

Usredotočimo li se samo na Židove, pravoslavne i grkokatolike, uvidamo da se njihov brojčani odnos prije 1910. uvelike razlikuje. Prema Tablici 5., tako je 1792. pravoslavno stanovništvo bilo brojčano značajnije, 1813. grkokatoličko, a 1855. pak židovsko. Od 1865. do 1882. grkokatolici padaju na 3. mjesto po brojnosti, ali nakon tog razdoblja zauzimaju svoje stalno 2. mjesto, odmah iza Židova.¹⁴¹

Tablica 5. Prikaz broja Židova, pravoslavni i grkokatolika u gradu Križevcima (prema Koščak 2016: 14)

	1792.	1802.	1813.	1818.	1821.	1824.	1828.	1835.	1839.
grkokatolici	-	16	45	40	68	69	73	68	60
pravoslavni	18	26	18	17	18	12	14	16	20
Židovi	5	4	11	12	8	10	15	17	50
	1846.	1855.	1865.	1874.	1882.	1900.	1917.	1929.	1936.
grkokatolici	94	31	20	38	34	40	57	47	141
pravoslavni	28	29	31	40	49	18	25	28	70
Židovi	40	65	60	90	188	250	312	258	215

Nakon 1941. uvelike se mijenja demografska i etnokonfesionalna struktura grada Križevaca, kao i u drugim hrvatskim gradovima. Dana 26. travnja 1941. ustaše su proveli uhićenja 120 pravoslavaca na području grada i kotara Križevci i sve ih dopremili u križevački zatvor, od čega je 11. svibnja njih 40 otpremljeno u logor Danicu kod Koprivnice (usp. Škiljan 2009: 97-98). Dana 19. kolovoza iseljeni su Srbi iz područja kotara Križevci, od čega je iseljavanje bilo potpuno u Osijeku Vojakovačkom (364 osoba), a djelomično u Brezovljanima (18 osoba), Križevcima (16 osoba), Vojakovcu (9 osoba) i Sv. Ivanu Žabno (2 osobe) (Škiljan 2012: 351). Dana 23. kolovoza u Srbiju je deportirana 21 osoba s područja kotara Križevci, a 26. rujna još 26 osoba (*isto*: 352), međutim budući da su nedugo zatim njemačke vlasti obustavile transport

¹⁴⁰ Autor ovu statistiku donosi prema podacima iz *Statističkoga godišnjaka kraljevina Hrvatske i Slavonije*, II, na str. 22, i *Definitivnog rezultata popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.*, na str. 252.

¹⁴¹ Pogledamo li pobliže podatke koje donosi Bogdanović (2017: 56) i Koščak (2016: 14), uvidamo velike razlike u brojčanosti osoba pravoslavne i grkokatoličke vjeroispovijesti u razdoblju od 1900. do 1936. Očito je da autori navode podatke sakupljene prema različitim kriterijima.

Srba u Srbiju, tijekom listopada i studenog 1941. mnogi su zarobljeni pušteni svojim kućama. Na područja kotara Križevci, a osobito na mjestima gdje je obitavao narod pravoslavne vjeroispovijesti, naselilo se 330 Slovenaca, tj. 132 obitelji (Škiljan 2009: 100). Prema nekim drugim izvorima, na području Općine Vojakovac bilo je smješteno 368 Slovenaca (Škiljan 2012: 356).¹⁴²

Tijekom ratnih godina 1941.–1945. dolazilo je do mnogih prijelaza iz pravoslavne na rimokatoličku ili grkokatoličku vjeru kako bi se spasio život osobe ili čak cijele obitelji koja je živjela na prostoru uspostavljene NDH, a bila je nepoćudne vjeroispovijesti. Na prostoru potkalničkoga prigorja zabilježene su tako mnoge molbe pravoslavnih stanovnika za prijelaz na rimokatoličku vjeru zbog osobne sigurnosti, pri čemu ih je 1941. bilo 248, 1942. godine 218, 1943. godine 3, a 1944. i 1945. nijedna (Škiljan 2015: 100). Pad broja molbi tijekom godina i više je nego primjetljiv, a može se objasniti osnivanjem Hrvatske pravoslavne crkve 1942. godine. Najveći broj molbi zabilježen je u župama Cirkvena (213), Carevdar (84), Križevci (57), Sv. Ivan Žabno (64) i Glogovnica (42), pri čemu treba naglasiti da su se neke molbe predavale za pojedince, a neke za cijele obitelji, pa stoga nije razvidno o koliko se velikom broju ljudi radilo koji su željeli prijeći na rimokatoličku vjeru. Također, broj podnesenih molbi ne mora biti jednak broju prihvaćenih molbi.

U Križevcima nakon Drugog svjetskog rata nije ostao nijedan Židov, a uvelike se smanjio i broj Roma. Oko 420 Roma, koji su na području potkalničkog prigorja, kao i uostalom svugdje, najčešće bili samo periodički prisutni, okupljeno je tijekom 30. i 31. svibnja 1942. na križevačkom sajmištu i u teretnim vagonima otpremljeno u logor Jasenovac, gdje su najvećim dijelom poubijani (Škiljan 2009: 101). ‘Nakon Drugog svjetskog rata, nacionalne i vjerske manjine s područja Kalnika i potkalničkog kraja drastično su se smanjile. Romi i Židovi u poslijeratnim popisima stanovništva gotovo su u potpunosti nestali, a Srba je bilo znatno manje nego u zadnjem predratnom popisu iz 1931. godine.’¹⁴³ Za tu činjenicu zasigurno je najzaslužniji ustaški teror koji je proveden upravo te, prve ratne godine: 1941. Niti jedna od tri postojeće nacionalne manjine nije izbjegla teška stradanja koje su rezultirala ‘etničkim čišćenjem’ spomenutog prostora’ (isto) (njegovi navodnici).

Tijekom stoljeća na križevačkom su prostoru djelovali mnogi crkveni redovi. Njihovim

¹⁴² Zanimljivo je da je u popisu stanovništva iz 1948. na području grada Križevaca zabilježeno samo 77 Slovenaca, dok je u cijelom 20. st. najviše pripadnika slovenske nacionalne manjine zabilježeno 1900., tj. 155. Prema Škiljanovim bi podacima tolika prisutnost Slovenaca u križevačkoj okolici trebala ostaviti traga i na sam grad.

¹⁴³ Za usporedbu, prema popisu stanovništva, 31. ožujka 1931. u križevačkom je kotaru bilo 61 525 stanovnika, od čega 57 049 Hrvata (92,7 %), 2952 Srba (4,75 %), 909 Čeha i Slovaka (1 %), 144 Mađara (0,2 %), 129 Nijemaca (0,2 %) i 342 ostalih (0,5 %), među kojima je bilo 126 Židova (Milosavljević 1988: 20).

ukidanjem 1782. od strane Josipa II. i odlaskom pavlina iz Križevaca više od 130 godina u gradu nema nijednog drugog reda, sve do dolaska reda sestara bazilijanki. Dana 26. kolovoza 1915. u Križevce dolazi 9 sestara bazilijanki sa svojih 9 šticenica zbog rata iz Slovite (u austro-ugarskoj pokrajini Galiciji), u kojima osnivaju samostan, čime se povećava i broj grkokatolika (usp. Bogdanović 2017: 55; Kolić i Hrlec 2015). Dana 3. listopada 1928. u Križevcima počinju djelovati i Kćeri Božje ljubavi. Premda se u 20. st. povremeno javljaju i neki drugi redovi (poput salezijanaca i isusovaca), red sestara bazilijanki i red Kćeri Božje ljubavi ostaju jedini redovi koji i dandanas aktivno djeluju u Križevcima. Odlaskom biskupa, između 1964. i 1973. biskupska je rezidencija i čitav gospodarski kompleks grkokatoličke biskupije tako iznajmljen salezijancima,¹⁴⁴ a nedugo nakon toga i isusovcima, ali brigu o katedrali i rezidenciji preuzimaju sestre bazilijanke sve do dolaska fokolarina¹⁴⁵ koji 1985. polako useljavaju u prostorije biskupskog dvora. Sestre bazilijanke tada se sele u svoj novi samostan krajem 1990., a na brizi imaju samo katedralu i 1. kat biskupske rezidencije (usp. Kolić i Hrlec 2015: 55, 58).

1.3. Područje potkalničkoga prigorja kroz povijest

Područje potkalničkog prigorja broji otprilike 130 sela koja etnolozi svrstavaju u panonsku etnografsku zonu, u širem smislu u podunavski kulturni areal. Najistaknutije obilježje panonske etnografske zone očituje se u organizaciji sela: ona su prostrana, dugačka, uglavnom cestovnog tipa, a građevinske se parcele nastavljaju jedna uz drugu (usp. Marković 1993: 277). Mnoga od njih smjestila su se na brežuljcima ponajprije radi obrambene svrhe. Budući da je ovo područje bilo pod čestim naletima Turaka, Tatara i drugih osvajača, javljaju se tijekom stoljeća mnoge utvrde, poput župne utvrde Veliki Kalnik koja se spominje 5. lipnja 1243. u ispravi kralja Bele kao 'castrum nostrum Kemlek'¹⁴⁶ (Žmegač *et al.* 1993b: 343) kao kraljev grad (usp. Buturac 1979: 9),¹⁴⁷ ali i Mali Kalnik koji se spominje već 1240. (usp. Buturac 1979: 21), a kao kastrum 1334. godine (usp. Žmegač *et al.* 1993a: 327). Možda najstarija utvrda na tome području je nekadašnja Kamešnica koja se spominje već 1193. kao 'Kamenic' (usp. Badurina *et al.* 1993: 346). Sabor, pod predsjedanjem bana Stjepana Lackovića, potvrđuje prava kalničkih plemenitaša 18. studenoga 1352., čime oni ulaze u povijest (usp. Dobronić 1998:

¹⁴⁴ Prema drugim informacijama, salezijanci su u Križevcima bili prisutni već od 1959. i sve do 1972. držali su Srednju vjersku školu za spremanje svećenika. Usp. <http://donbosco.hr/salezijanci/hrvatska-salezijanska-provincija>. [zadnje pristupljeno: 31. siječnja 2019.]

¹⁴⁵ Fokolarini su talijanski laički katolički pokret imena Djelo Marijino ili još poznat kao Pokret fokolara.

¹⁴⁶ Često se u pisanim potvrdama javlja mađarizirani oblik toponima Kalnik – *Kemluk*.

¹⁴⁷ Kastrum Veliki Kalnik uspješno se obranio od Mongola 1242. god.

16-17),¹⁴⁸ a sela čija su dobra posjedovali s vremenom poprimaju status plemenitih sela.¹⁴⁹ Ista prava potvrđuje kraljica Elizabeta 12. lipnja 1385. (Buturac 1991: 43). Vjerojatno se već u 15. st. na posjedima Malog Kalnika razvilo trgovište Donja Rijeka (usp. Petrić 2009: 54),¹⁵⁰ a podno utvrde Veliki Kalnik naselju Brezovica dodijelio je kralj Ludovik I. Anžuvinc privilegiju slobodnog trgovišta 13. prosinca 1367. (usp. Petrić 2009: 55).

Pretpostavlja se da su prvi redovnici na ovom prostoru bili benediktinci (usp. Rubić 1952: 74), premda za tu pretpostavku nema opipljivih dokaza.¹⁵¹ Potkraj 12. i na početku 13. st. prve samostanske komplekse grade templari i kanonici sv. Groba jeruzalemskoga (sepulkralci), koji na području Glogovnice stječu posjede prema darovnicama zagrebačke biskupije i kralja Andrije II. (usp. Dobronić 1999: 15; Horvat-Levaj 1993: 247).¹⁵² Ukinućem njihova reda 1312., templarski samostan prelazi u posjed ivanovaca, a jedini trag njihova postojanja jest sada župna crkva Uznesenja Marijina u Glogovnici, dvobrodna gotička crkva sagrađena u 15. st. na mjestu nekadašnje romaničke crkve. Prisutnost templara kao i ostalih redova koji su štitili pohode križara u Svetu zemlju možemo vidjeti u kultu sv. Helene Križarice kojoj su posvećene dvije kapele glogovničke župe u mjestima Apatovec i Sveta Helena, a prisutnost ivanovaca potvrđuje mjesto Ivanec Križevački i toponim Ivanec, oba nedaleko od Glogovnice. Glogovničku crkvu spaljuju Turci zajedno sa samostanom i trgovištem 1594., a lokalno stanovništvo većinom bježi, čime je taj kraj gotovo u potpunosti opustio i nikad više nije dostigao razinu trgovišta, tj. ostao je selo (usp. Dobronić 1999: 28).¹⁵³ Godine 1611. isusovci preuzimaju obližnju Glogovnicu, u čijem je posjedu, prema Bedenku (1975: 51), do 1773. godine.¹⁵⁴ Prema

¹⁴⁸ Zbog geopolitičkih promjena kalnički plemenitaši moraju se boriti za svoja prava pa svako malo od raznih vladara traže potvrdu svojih prava, što je vjerno dokumentirala Dobronić (1998).

¹⁴⁹ Plemenita bi sela bila sljedeća: Barlabaševac, Bogačevo Riječko, Dropkovec, Fajerovec, Finčevac, Hižanovec, Lukačevac, Mrazovec, Nemčevac, Popovec Kalnički, Štrigovec, Vojnovec Kalnički, Vukovec i Zaistovec.

¹⁵⁰ U Donjoj Rijeci su 1598. bile popisane 34 obitelji (29 kmetova, četiri inkvilina i jedan slobodnjak), a 1704. god. 28 obitelji. Pad broja stanovnika mogao bi se povezati s promjenom statusa naselja iz trgovišta u selo.

¹⁵¹ Rubić kao potvrdu ove teze navodi kapelu sv. Benedikta u mjestu Selanec, kao i crkvu sv. Benedikta na Malom Potočecu, pri čemu bi se obje nalazile na posjedima benediktinske opatije s centrom u mjestu Apatovec, čiji je naziv za njega još jedna potvrda te teze. On pretpostavlja da su benediktinci nestali pred provalama Tatara, a da su njihove posjede preuzeli augustinci.

¹⁵² Posjed sepulkralaca iz Glogovnice bilo je i mjesto Apatovec koji se spominje već 1303. god. (usp. Badurina i Fischer 1993: 283).

¹⁵³ Obrambeni karakter tog prostora može se vidjeti po crkvi koju je okruživao utvrđeni kastrum s kulama i opkopom (usp. Dobronić 1999: 28).

¹⁵⁴ Isusovci glogovničku crkvu posvećenu Bl. Djevici Mariji, nedugo nakon preuzimanja, daju preimenovati i posvetiti Uznesenju Bl. Djevice Marije, kultu koji su i sami širili u 17. i 18. st.

Dobronić (1999: 44), 1843. godine u glogovničkoj je župi živjelo 2410 stanovnika u sedam pripadajućih sela: Glogovnici (388 katolika), Sv. Heleni (344 katolika i 3 Židova), Žibrinovcu (115 katolika), Ivancu Križevačkom (169 katolika i 45 pravoslavaca), Marinovcu (222 katolika), Osijeku Vojakovačkom (72 katolika i 375 pravoslavaca) i Apatovcu (680 katolika).

U već spomenutom popisu župa iz 1334. spominju se, osim crkve sv. Križa, i crkva sv. Marije ispod Malog Kalnika (Gornja Rijeka), sv. Martina podno Velikog Kalnika (Igrišće), sv. Petra u Sv. Petru Orehovcu,¹⁵⁵ sv. Margarete u Dubovcu,¹⁵⁶ sv. Juraja u Glogovnici, sv. Nikole u Grageni (Bošnjanima), sv. Petra u Sv. Petru Čvrstecu i sv. Ivana u Sv. Ivanu Žabno (usp. Horvat-Levaj 1993: 256-257). U popisu iz 1501. javlja se nekoliko novoosnovanih župa: Sv. Mihovil u Miholcu,¹⁵⁷ Sv. Ladislav u Malom Ravenu, Sv. Marija u Cirkveni¹⁵⁸ i Sv. Juraj u Lemešu. Nakon tog popisa uslijedile su i neke promjene u organizaciji župa pa se tako 1509. sjedište župe Veliki Kalnik premješta iz crkve sv. Martina u crkvu sv. Brcka, a tijekom 16. i 17. st. ukida se župa u Bošnjanima, župa iz Lemeša premješta se u obližnju crkve sv. Jurja u Đurđicu, a osniva se i nova župa sv. Julijane u Tremi. Posljednja promjena u organizaciji župa uslijedila je 1789. kada se ukida župa u Tremi, a osniva nova crkva sv. Barbare u Carevdaru (Horvat-Levaj 1993: 257).¹⁵⁹ Crkva sv. Marije u Cirkveni,¹⁶⁰ sv. Mihaela u Miholcu, sv. Petra u Sv. Petru Čvrstecu¹⁶¹ i sv. Ivana u Sv. Ivanu Žabno, sve su to crkve izričito obrambenoga karaktera.¹⁶² Zanimljivo je da Sabor 1574.–1580. raspravlja o popravljaju trošnih tvrđava u Križevcima, Sv. Petru Čvrstecu, Sv. Ivanu Žabno i Cirkveni (usp. Buturac 1979: 41).

Blizina turske granice otvorila je vrata ne samo fizičkim, nego i jezičnim kontaktima. Prema Petriću (2003: 40), devedesetih godina 17. st. zabilježeno je u matičnoj knjizi krštenih Kri-

¹⁵⁵ Među najstarijim zapisima iz ovoga kraja jest zapis o posjedu Orehovec iz 1201. (usp. Škvorc 2005: 123).

¹⁵⁶ Kastrum se nalazio i u današnjem Dubovcu (usp. Vrabec 2011).

¹⁵⁷ Miholec se kao trgovište na posjedima zagrebačkih biskupa spominje od početka 16. st. (usp. Petrić 2009: 46). Godine 1598. u Miholcu je bilo 28 obitelji (23 kmetske i pet želirskih), 1706. živjelo je 47 obitelji (usp. *isto*: 47).

¹⁵⁸ Prema Horvat-Levaj (1993: 290), crkva u Cirkveni spominje se već 1386. god. kao župna crkva, a posvećena je Pohođenju Marijinu. Cirkveni je kralj Leopold 29. siječnja 1673. dodijelio status trgovišta (usp. Petrić 2009: 42).

¹⁵⁹ Sam naziv Carevdar selo je dobilo 1836. (prije se zvalo Oslovica) u čast donacije cara Ferdinanda za podizanje župne crkve sv. Barbare (Badurina i Fischer 1993: 285).

¹⁶⁰ U blizini same crkve javlja se toponim Gradišće koji podsjeća na nekadašnji kaštel koji je bio uključen u Vojnu krajinu. Godine 1557. u njemu se uz zapovjednika nalazi još 11 pješaka, 80 haramija i 50 husara (Domljan 1993: 289).

¹⁶¹ Čvrstec se kao toponim javlja već u prvoj polovici 14. st. i upućuje na postojanje neke utvrde u to doba (Badurina et al. 1993: 271).

¹⁶² Više o takvim crkvama vidi Balog (2003b).

ževačke župe sveukupno 17 slučajeva pokrštavanja muslimanskih osoba oba spola i različite dobi iz Bosne ili Turske. Petrić (*isto*) smatra da su upravo na temelju ovakvih prijelaza (pobjega) nastala mnoga indikativna prezimena poput: *Hasan, Izmajlović/Smajlović, Potura, Sokolović, Šaban, Turčić, Turčin, Turčinović, Uskoković* itd. Također je mišljenja da je pogranični položaj Križevaca i okolice utjecao na pojavu prezimena poput: *Đumljija, Hajduk, Harambaša, Haramija, Katana, Puškadija* itd.

Svjedočanstvo vremena Vojne krajine i turskih provala jesu i brojni toponimi¹⁶³ poput: *Bojnikovec, Kloštar Vojakovački, Osijek Vojakovački, Vojakovac*,¹⁶⁴ ali i *Predavec Križevački*.¹⁶⁵ Također, doseljavanje stanovništva iz raznih krajeva na sama rubna područja obrane od Turaka dovelo je do toga da se razvije poseban, drukčiji govor koji po svojoj osnovici odudara od ostatka govora potkalničkoga prigorja. Različitost kraja i govora dobro primjećuje A. Nemčić u svojim *Putositnicama* (1845.): ‘Znamenito je to da čovjek odmah, jedva što preko Granice vojničke korači, drugi život i ljudstvo smotri. Tako, na primjer, dočim se u Granici pjesma iz ustiju pastijera u čistom narječju ore, slušaju se u Provincijalu kekavski glasi. Nu valja znati i to da su graničari ovi većinom sljedbenici istočne crkve.’

Nakon razdoblja turske opasnosti dolazi razdoblje učestalih seljačkih buna. Osobito tijekom prve polovice 18. st. dolazi do buna manjeg opsega i otpora davanju tlake na nekoliko vlastelinstava, pa tako kmetovi u Apatovcu i Glogovnici traže priključenje Vojnoj krajini (1710. i 1719.), a oni u Tkalcu oko 1750. protive se ukidanju svojih starih povlastica (Budak 2007: 152). No svakako najpoznatija buna jest tzv. *Križevačka buna* koja je izbila 23. veljače 1755. u selu Dubovcu, tijekom koje su pobunjeni seljaci zahtijevali pripojenje pobunjenog dijela županije Vojnoj krajini zbog povećanja javnih nameta (Valentić 2004: 47).¹⁶⁶ Tijekom

¹⁶³ Mnoga sela u svome nazivu imaju naziv svoga patrona: Donja i Gornja Brckovčina (od sv. Brcka), Gregurovec, Ivanec Križevački, Markovac, Martinec, Miholec, Mikovec (od Mika, tj. sv. Nikole), Novi i Stari Đurđić, Pavlovec Ravenski, Podvinje Miholečko, Selnica Miholečka, Sv. Helena, Sv. Petar Čvrstec, Sv. Petar Orehovec itd.

Neka sela su promijenila svoj naziv tijekom stoljeća, ali su zadržala svog patrona, poput sela Dropkovec koje se prije nazivalo Sveti Franjo i Sveti Ferenc (ali i Drukovec) prema svome patronu Franji Ksaverskom.

Neka sela pak označuju sakralnu građevinu kao Cirkvena, Kapela Ravenska ili toponim Klisa kod Velikih Sesveta, a neka pak sugeriraju mogućnost postojanja samostana kao Kloštar Vojakovački. Prema Buturcu (1991: 101), moguće je da se u Kloštru Vojakovačkom u početku nalazio samostan templara, a kasnije ivanovaca.

¹⁶⁴ Selo Vojakovac prije se nazivalo Batinjani.

¹⁶⁵ Prema Petriću (2014), predavci bi bili doseljenici iz Osmanskog Carstva katoličke vjere, ali različita podrijetla: ili slavonskog ili bosanskog.

¹⁶⁶ Vrabc (2011: 57) stoga smatra kako je opravdanije tu bunu nazivati *Dubovečko-ravenskom bunom*, s obzirom na to da se odigrala na tome prostoru.

19. i 20. st. otvaraju se mnoge matične i područne osnovne škole na području potkalničkoga prigorja. Sjeverno od pravoslavne crkve sv. Jovana u Sv. Ivanu Žabno nalazila se i njemačka škola osnovana 1782. (usp. Slukan Altić 2003: 9).¹⁶⁷ Osim škola otvaraju se i poštanski uredi: u Cirkveni 1804., u Sv. Ivanu Žabno 1841.,¹⁶⁸ u Gornjoj Rijeci 1860., u Velikom Ravnu 1881., u Sv. Petru Orehovcu 1888., u Vojakovcu 1908., u Kloštru Vojakovačkom 1948., u Glogovnici 1949., u Carevdaru 1952., a u Kalniku 1987. godine (Buturac 1991: 91).

Sajmovi se nisu održavali samo u Križevcima, nego i u njegovoj okolici: od 1668. u Cirkveni (na dan sv. Lovre), od 1682. u Gornjoj Rijeci (na Veliku i Malu Gospu te nedjeljom), a od 1830. u Sv. Heleni (22. svibnja, 15. lipnja te 3. i 10. kolovoza) (Laszowski 1902). Možemo pretpostaviti da su dobar dio trgovine držali Židovi, koji su do 1873. još izrazito prisutni u okolici Križevaca (usp. Tablicu 6).¹⁶⁹ No okosnica gospodarstva u križevačkoj okolici bila je i ostala poljoprivreda, iako u sve manjem opsegu.

Tablica 6. Prikaz broja Židova i pravoslavnih u križevačkoj okolici (prema Koščak 2016: 14-15)

	1855.	1873.	1894.	1914.	1929.	1936.
	ŽIDОВИ PRAV.	ŽIDОВИ PRAV.	ŽIDОВИ PRAV.	ŽIDОВИ PRAV.	ŽIDОВИ PRAV.	ŽIDОВИ PRAV.
Miholec	2 -	8 -	- -	3 -	- -	1 -
Donji Fodrovec	- -	4 -	- -	- -	- -	- -
Zaistovec	- 1	6 -	- -	- -	- -	- -
Sv. Petar Orehovec	3 -	- -	- 3	3 3	- 3	- -
Veliki Raven	8 -	6 -	4 -	6 3	- -	- -
Špiranec	4 -	- 1	- -	- -	- -	- -
Srednji Dubovec	- -	4 3	- -	- 3	- -	- -
Glogovnica	- -	8 -	4 325	- 4	- -	- 618
Ivanec Križevački	- 50	- 28	- -	- 29	- 31	- -
Vojakovački Osijek	- 279	- 350	- -	- 361	- 300	- -
Sv. Helena	- 1	5 -	- -	- -	- -	- -
Kalnik	- -	6 -	3 -	- -	- -	- -
Potok Kalnički	- -	3 -	- -	- -	- -	- -
ukupno	17 331	50 382	10 328	12 403	0 334	1 618

¹⁶⁷ Prema Žulju (2006: 196), to je bila trirazredna škola otvorena u prostorijama vojnog zapovjedništva, u kojoj se od 1802. osim njemačkog učilo i na hrvatskom jeziku.

¹⁶⁸ Prema Šrameku (1976: 35), pošta se u Sv. Ivanu Žabno otvara već 1803. god.

¹⁶⁹ Za pretpostaviti je da se krajem 19. st. Židovi većinom sele u grad Križevce u kojem se nalazi brojna i aktivna židovska općina. Zanimljivo je primijetiti da se 1931., kada u križevačkoj okolici gotovo da i nema Židova, u Općini Sv. Ivan Žabno nalazi 20 Židova (Šramek 1976: 46).

Premda je mnogo toga danas poznato o križevačkoj okolini, potrebna su opširna multidisciplinarna istraživanja kako bi se nadopunilo znanje o ovome području. Zbog ubrzane depopulacije sela, osobito velika potreba postoji za što skorijim dijalektološkim i onomastičkim istraživanjima potkalničkoga prigorja. Primjerice, neka su sela u potpunosti raseljena ili se više ne iskazuju u imeniku naselja nego su njihovi podatci uključeni u obližnje naselje poput sela: Batina i Nepomucin (Gornja Rijeka), Bukojna (Ervišci), Dvorovi i Pintići (Trema Dvorište), Đurinečko Selo (Gornja Rijeka), Globočec (Gregurovec), Hum (Gornji Fodrovec), Kišmarta (Pofuki), Klisurići (Vojakovac), Mrazovec (Finčevac), Peršinovec (Zaistovec), Rastje (Sudovec), Stjepanovići (Cepidlak), Vojnovečki Ljubelj (Vojnovec Kalnički) itd. Neka su sela pak promijenila naziv, poput Babljak (danas Novi Glog), Batinjani (Vojakovac), Brestovica (Finčevac), Drukovec ili Sveti Franjo/Ferenc (danas Dropkovec), Gorica (Pesek), Gostovinec (Barlabaševac), Gradina ili Gragena (Bošnjani), Martinec i Ščrbakovec (Sv. Martin), Miketinec (Špiranec), Oslavec (Srednji Dubovec), Oslovica (Carevdar), Šatvari (Fajerovec), Šipovci/Šopovec (Bogačevo), Šćapovec (Veliki Raven), Tubakovec (Hrgovec), Ugrinovec (Popovec) itd. Neka sela pak mještani nazivaju drukčije: npr. Pavlici (za Donji Dubovec).

1.4. Demografske prilike potkalničkoga prigorja

U gornjim su poglavljima prikazani, prije svega, geofizički, povijesni i kulturološki aspekti područja potkalničkoga prigorja. Izdvojene su mnoge nedaće koje su tijekom stoljećâ zadesile grad Križevce i njegovu okolicu kao što su ratovi, pustošenja, požari, kuga, bolesti, glad, nei-maština, izrazito nepovoljne gospodarske prilike, burna vojnička prošlost, gubitak županijske i vojne uprave, procesi deindustrijalizacije, deagrarizacije, deruralizacije itd. Sve to ostavilo je velike posljedice na demografske prilike potkalničkoga prigorja i na nagla odskakanja u broju njegova stanovništva od jednog do drugog popisa. No što idemo dalje u prošlost, sve je teže doći do pouzdane demografske slike Križevaca i okolice pa tako, primjerice, ne znamo točno koliki je bio broj stanovnika u vrijeme turskih pustošenja niti koliko su bile velike posljedice pustošenja Turaka na križevačkom području. Postojeći popisi poreznih jedinica iz tog vremena, primjerice, samo navode broj kućanstava bez točnog broja ukućana (usp. gore navedenu Tablicu 1), dok se paušalni popisi mogu zaključiti i za kasnija stoljeća, pa sve do sredine 19. st., kada se konačno počinju voditi sustavniji i pregledniji popisi stanovništva.

Tako nam tablice 8 i 9 mogu ponuditi samo okvirni broj stanovništva Križevaca i okolice budući da prikazuju kretanje broja župljana Župe Križevci, a ne cjelokupnog stanovništva. Također, na njima se mogu primijetiti znatna odskakanja broja stanovnika od jednog do drugog popisa, čime se njihova pouzdanost dovodi u pitanje.

Tablica 7. Tablični prikaz kretanja broja župljana Župe Križevci (prema Koščak 2016: 13)

	1771.	1796.	1808.	1818.	1828.	1838.	1855.	1874.	1894.
Križevci	1020	1892	2832	2598	2724	2860	2560	3050	2763
Mali Potočec	127	181	181	200	212	248	301	130	136
Veliki Potočec	-	-	-	130	-	-	-	207	250
Sv. Martin/ Ščrbakovec	57	73	613	90	119	136	117	130	97
Prikraj	77	118	118	-	136	151	143	156	149
Majurec	75	82	82	107	105	138	145	155	184
Gornja Brckovčina	-	98	70	85	125	155	161	70	102
Erdovec	162	214	214	220	288	112	287	290	405
Dijankovec	92	101	121	140	199	270	326	355	442
Podgajec	97	195	195	160	236	334	353	405	394
Karana/Karane	66	44	44	57	75	90	59	70	184
Pesek/Gorica	41	64	61	65	72	136	142	155	136
Donja Brckovčina	59	-	-	-	-	-	-	76	130
Bojnikovec	78	-	-	-	-	-	-	-	-
Lemeš	118	-	-	-	-	-	-	-	-
Špiranec	134	189	-	-	-	-	-	-	-
UKUPNO	2203	3451	4531	3852	4281	4930	4584	5349	5276

Tablica 8. Tablični prikaz kretanja broja župljana Župe Križevci (prema Koščak 2016: 14)

	1900.	1914.	1929.	1936.	1948.	1961.	1971.	1991.
Križevci	2810	4800	4863	4933	4800	6000	7000	9756
Mali Potočec	135	159	162	187	-	190	186	164
Veliki Potočec	266	360	371	375	984	451	434	402
Sv. Martin/ Ščrbakovec	100	113	116	122	-	136	126	92
Prikraj	162	181	172	167	456	210	234	217
Majurec	195	252	272	280	-	399	378	452
Gornja Brckovčina	101	110	109	111	174	185	161	166
Erdovec	410	427	410	401	638	273	238	222
Dijankovec	430	434	433	432	-	309	303	221
Podgajec	390	451	428	433	282	257	262	218
Karana/Karane	92	137	132	132	-	154	174	183
Pesek/Gorica	135	199	196	203	280	333	327	193
Donja Brckovčina	116	109	113	111	119	152	152	155
UKUPNO	4237	7732	7797	7886	7733	9049	9975	12441

Primjerice, prema Tablici 7., Križevci su 1808. kao dio Župe Križevci i u vrijeme prosperiteta grada imali 2832 stanovnika, a 1855. godine 2560 stanovnika, dok prema Budaku (1993:

46),¹⁷⁰ u gotovo istom vremenu, oni 1805. imaju 1199 stanovnika u 238 kuća, a 1857. godine 2100 stanovnika u 469 kuća. Usporedimo li ta dva popisa, lako uvidamo velike razlike, što nas navodi na to da se priklonimo Budakovim podacima za navedena razdoblja. Prema prvom suvremenom popisu stanovništva (vidi Tablicu 9), Križevci su 1857. zapravo imali 2144 stanovnika, što i nije veliko odstupanje u odnosu na Budakov podatak za istu godinu. Pogledamo li pak sljedeće vremenske razmake, očit je rast broja stanovništva sve do popisa iz 1921. kada je zamjetljiv pad broja stanovništva, čemu je uzrok Prvi svjetski rat. Kako zaključuje Bogdanović (2017: 48), Prvi je svjetski rat poremetio rast stanovništva Križevaca, a njegove će se posljedice odraziti i na čitavo međuratno razdoblje. Tako tek s 1948. godinom Križevci počinju intenzivno rasti, zaključno s 2001., kada imaju rekordan broj od 11 541 stanovnika.

Tablica 9. Broj stanovnika u gradu Križevcima 1857.–2011. prema Korenčić (1979) i Državnom zavodu za statistiku

GODINA	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
br. stanovnika	2144	2615	2933	3358	3581	4897	4698	4264
GODINA	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
br. stanovnika	4933	5591.	6642	8356	9900	11236	11541	11231

U usporedbi s drugim regionalnim središtima, Bjelovarom i Koprivnicom, Križevci pokazuju zapravo sličnu demografsku tendenciju – vidi Tablicu 10. Koprivnica također pokazuje postupni rast stanovništva od 1857., blagi pad stanovništva u poraću Prvog svjetskog rata, doduše samo za 1921., te tendenciju rasta stanovništva do 2011. godine, kada je očit njegov mali pad. Na Bjelovar Prvi svjetski rat nije ostavio nikakve posljedice pa on od 1857. bilježi kontinuirani rast stanovništva, ali samo do 2001. godine kada njegovo stanovništvo počinje opadati. Naravno, Križevci se nikako ne mogu usporediti s Bjelovarom i Koprivnicom, budući da ta dva grada danas bilježe 3 – 4 puta više stanovnika nego Križevci i sjedišta su svojih županija, dok su Križevci u mnogim aspektima izgubili svoje značenje koje bi bilo poticaj porastu stanovništva, što je u samoj tablici i vidljivo.

Tablica 10. Usporedba broja stanovnika u Križevcima, Bjelovaru i Koprivnici 1857.–2011. prema Korenčić (1979) i Državnom zavodu za statistiku

GODINA	KRIŽEVCI	BJELOVAR	KOPRIVNICA
1857.	2144	10128	4554
1869.	2615	11763	5823
1880.	2933	12942	6582
1890.	3358	16123	7574
1900.	3581	19652	8544

¹⁷⁰ Ti se podatci svakako čine realnijima od onih koje donosi Buturac. On navodi da su Križevci 1802. imali 846 stanovnika, a 1830. god. čak 2888 (usp. Buturac 1991: 101).

1910.	4897	21974	11552
1921.	4698	22990	11536
1931.	4264	24134	11932
1948.	4933	26981	12864
1953.	5591	27645	14139
1961.	6642	29907	16582
1971.	8356	35578	21104
1981.	9900	39893	25941
1991.	11236	42066	29706
2001.	11541	41869	30994
2011.	11231	40276	30854

Premda u 20. st. cjelokupno stanovništvo grada Križevaca općenito bilježi rast (ako izuzmemo 1921. i 1931.), nacionalne manjine koje se u njemu nalaze najčešće bilježe pad – vidi Tablicu 11. Primjerice, 1900. u gradu je bilo 118 Nijemaca, dok 1991. nije zabilježen nijedan.¹⁷¹ Slično je bilo i s Židovima: 1900. ih je bilo 230, a 1991. nijedan. Talijana je pak 1900. bilo 17, a 1991. samo dvoje. Rusina i Ukrajinaca je 1900. bilo 27, a 1991. četvero, Čeha je 1900. bilo 93, a 1991. isto četvero. Slovenaca je 1900. bilo 155, a 1991. godine 29 itd. Jedina nacionalna manjina koja na kraju stoljeća pokazuje tendenciju rasta u Križevcima jest srpska manjina, koja je 1900. imala 89 predstavnika, a 1991. godine 405 predstavnika.

Tablica 11. Narodnosni sastav stanovništva grada Križevaca od 1900. do 1991. prema Gelo i sur. (1998)¹⁷²

	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Hrvati	2981	4270	4666	5207	6052	7489	8471	10215
Česi	93	79	52	35	30	9	13	4
Mađari	76	90	7	4	9	10	11	16
Nijemci	118	107	3	2	-	-	1	-
Rusini i Ukrajinci	27	28	21	-	-	4	4	2
Slovaci	2	5	2	-	2	3	1	2
Slovinci	155	142	77	69	87	57	32	29
Srbi	89	100	90	208	346	402	327	405
Talijani	17	9	1	2	5	2	1	2
Židovi	230	230	-	-	-	-	-	-

¹⁷¹ Najviše Nijemaca, tj. stanovništva koje govori njemački, nakon Vojne krajine u Križevcima je zasigurno bilo za vrijeme Drugog svjetskog rata. Tako se od 8. rujna 1943. u Križevcima nalazilo 300 Austrijanaca s jednim kapetanom, a od 26. prosinca 1943. jedna jedinica sastavljena od Bavaraca i Prusa s potpukovnikom na čelu, dok oko 1944. god. Križevce zaposjeda 462. rezervni grenadirski puk 187. rezervne divizije 69. njemačkog armijskog korpusa (Milosavljević 1988: 64-65).

¹⁷² Podatci za 2001. i 2011. nisu navedeni jer se prema njima navodi grad s cjelokupnim gradskim područjem, čime podatci postaju dvostruko veći i uvelike različiti.

KRUNOSLAV PUŠKAR
PREGLED POVIJESTI POTKALNIČKOGA PRIGORJA

Jugoslaveni	-	-	-	9	34	257	794	216
regionalno izjašnjeni	-	-	-	-	-	-	4	3
ostali i nepoznato	23	67	14	55	76	109	226	323

Dok grad Križevci pokazuje privremeno opadanje broja stanovništva nakon Prvog svjetskog rata,¹⁷³ u većini od 61 naselja Općine Križevci, vidi Tablicu 12, opadanje broja stanovništva nakon Prvog svjetskog rata postaje trend koji se nastavlja sve do današnjeg dana. Teško je reći koji bi bili pravi uzroci trenda depopulacije u neposrednoj poljoprivredno razvijenoj križevačkoj okolici, ali sigurno je međudjelovanje više njih, među kojima su deruralizacija, deagrarizacija, migracija i emigracija te znatno opadanje nataliteta. Trend opadanja broja stanovništva na području cijele Općine Križevci vidljiv je u posljednja tri popisa stanovništva.

Tablica 12. Broj stanovnika u Općini Križevci 1857.–2011. prema Korenčić (1979) i Državnom zavodu za statistiku

	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Apatovec	707	670	738	785	899	901	911	952	894	886	845	722	583	464	426	350
Beketinec	99	105	123	133	146	177	169	165	161	156	130	108	98	68	62	38
Bojnikovec¹⁷⁴	167	174	190	207	214	251	244	229	259	251	274	270	276	250	226	219
Bukovje Križevačko¹⁷⁵	140	144	141	180	197	233	201	213	237	260	271	354	338	338	322	316
Carevdar¹⁷⁶	374	316	343	481	492	526	495	606	703	728	788	747	639	556	503	438
Cubinec	250	217	208	242	267	315	309	318	357	403	448	542	623	560	571	546
Čabrai¹⁷⁷	-	-	-	121	168	169	178	180	173	184	192	161	128	126	150	153
Dedina	200	232	280	262	318	378	360	356	354	348	334	319	275	249	233	202
Dijankovec	340	360	355	394	406	372	366	379	351	344	309	303	247	222	204	188
Doljanec	121	127	142	159	165	175	159	154	118	114	96	83	64	49	57	53
Donja Brckovčina	106	116	115	126	140	126	119	130	121	134	155	154	157	159	166	165
Donja Glogovnica¹⁷⁸	-	-	-	-	-	-	-	-	-	207	203	216	207	171	155	129
Donji Dubovec	37	27	47	67	66	85	61	44	37	36	31	31	33	31	39	34
Đurđić	290	265	285	296	416	429	397	532	583	410	399	363	302	293	283	267

¹⁷³ Svakako su jedan od razloga tolikog smanjenja broja stanovništva smrtna bolest, među kojima treba izdvojiti španjolsku gripu ili influencu, od koje je u gradu Križevcima, prema dostupnim podatcima, u razdoblju od listopada do prosinca 1918. umrlo 25 osoba, a prema Bogdanoviću (2017: 58) vjerojatno i mnogo više.

¹⁷⁴ Od 1953. iskazuje se kao dio Bojnikovca naselje Cigansko Selo koje te godina ima 14 stanovnika, a 1961. i 1971. po 6 stanovnika.

¹⁷⁵ Do 1900. iskazuje se kao Bukovje.

¹⁷⁶ Od 1948. iskazuje se kao dio Carevdara naselje Donjara koje te godine ima 56 stanovnika, 1953. 108 stanovnika, 1961. 103 stanovnika, a 1971. god. 46 stanovnika.

¹⁷⁷ Iskazuje se od 1869. kada su, kao i 1880., njegovi podatci sadržani s naseljem Vojakovac.

¹⁷⁸ Do 1953. podatci za naselje Donja Glogovnica sadržani su s naseljem Gornja Glogovnica.

ZBORNİK JANKOVIĆ, BR. 4 (2019)

Erdovec	290	307	337	305	355	331	339	333	296	291	274	240	227	223	218	207
Gornja Brckovčina ¹⁷⁹	61	69	76	84	96	-	-	169	174	153	185	162	186	187	185	160
Gornja Glogovnica ¹⁸⁰	351	361	348	381	452	523	485	450	479	266	252	208	203	163	146	115
Gornji Dubovec	21	22	43	28	34	39	41	44	43	41	45	33	24	15	13	8
Gračina	142	135	124	145	155	189	174	170	192	189	195	203	199	214	218	209
Ivanec Križevački ¹⁸¹	214	239	253	281	364	413	415	442	465	464	451	409	365	348	350	308
Jarčani ¹⁸²	-	-	-	38	119	142	163	164	169	157	170	166	133	128	117	97
Karane ¹⁸³	63	73	88	104	120	-	-	117	123	120	159	176	214	204	226	229
Kloštar Vojakovački ¹⁸⁴	218	233	277	442	397	471	511	466	488	535	626	536	455	405	436	366
Kostadinovac ¹⁸⁵	-	-	-	56	64	63	58	65	60	67	61	55	53	26	20	14
Križevačka Poljana ¹⁸⁶	222	219	224	256	290	295	273	263	291	348	407	461	357	377	383	396
Križevci	2144	2615	2933	3358	3581	4897	4698	4264	4933	5591	6642	8356	9900	11236	11541	11231
Kučari	67	76	94	109	103	115	102	109	92	87	91	81	68	56	46	31
Kundevec	29	31	28	34	29	29	22	21	15	16	22	18	16	12	7	11
Lemeš	266	302	313	300	343	335	280	269	244	236	219	187	129	127	127	111
Lemeš Križevački ¹⁸⁷	134	132	143	196	214	239	212	219	241	235	230	244	212	192	192	183
Majurec	131	114	148	172	219	268	259	290	368	359	400	388	433	472	425	423
Male Sesvete ¹⁸⁸	-	-	-	-	116	119	105	111	102	100	109	81	84	64	51	46
Mali Carevdar ¹⁸⁹	-	-	-	78	83	92	79	100	94	91	89	71	59	43	31	19
Mali Potočec	94	115	130	150	157	193	182	200	202	201	194	193	165	173	163	169
Mali Raven	44	40	65	64	60	68	78	100	79	74	70	59	43	29	25	15
Marinovec ¹⁹⁰	210	241	280	270	230	242	245	245	222	214	207	196	172	151	109	103
Mičijevec ¹⁹¹	-	-	-	41	56	60	39	92	143	144	164	92	44	79	65	69
Novaki Ravenski ¹⁹²	118	128	172	210	219	245	266	260	226	226	220	217	184	163	183	178
Novi Bošnjani ¹⁹³	167	-	-	166	191	212	227	229	265	273	266	220	162	116	102	81
Novi Đurđić ¹⁹⁴	-	-	-	-	-	-	-	-	-	222	246	202	195	174	149	130
Ošijek Vojakovački ¹⁹⁵	337	422	464	562	664	769	755	752	475	474	494	394	314	274	215	205
Pavlovec Ravenski ¹⁹⁶	148	132	144	154	182	166	163	164	172	174	157	145	140	142	110	101
Pesek ¹⁹⁷	134	129	146	142	196	-	-	193	280	290	341	330	430	201	250	271
Pobrđani Vojakovački ¹⁹⁸	-	-	-	86	107	92	109	109	87	83	120	109	81	69	60	35
Podgajec ¹⁹⁹	366	343	412	404	415	-	-	303	282	275	258	262	244	221	205	211
Povelić ²⁰⁰	181	201	194	222	279	292	277	285	322	310	286	243	187	129	100	86
Prikraj Križevački ²⁰¹	138	159	156	165	196	203	196	174	187	206	210	241	212	230	218	194
Ruševac ²⁰²	461	482	465	287	318	351	338	342	343	345	340	293	295	212	198	182
Srednji Dubovec ²⁰³	191	220	214	229	234	250	233	229	205	188	178	152	139	127	110	93
Stara Ves Ravenska ²⁰⁴	59	78	105	112	118	128	115	124	109	113	96	102	96	73	54	31
Stari Bošnjani ²⁰⁵	80	-	-	123	165	166	202	217	200	181	187	172	156	123	112	105
Sveta Helena ²⁰⁶	310	319	308	372	442	473	445	499	456	460	451	425	398	372	345	309
Sveti Martin ²⁰⁷	102	115	119	112	126	129	131	140	150	145	139	126	109	94	90	91
Špiranec	201	224	243	280	318	309	314	309	287	284	280	241	209	203	168	151
Većeslavac ²⁰⁸	227	-	-	267	286	311	298	339	344	327	302	277	211	190	157	143
Velike Sesvete ²⁰⁹	266	287	282	409	293	250	246	210	214	238	190	174	162	117	99	87
Veliki Potočec	187	202	207	230	300	326	299	343	433	440	454	439	418	423	417	399
Veliki Raven	408	465	468	512	571	642	464	470	411	427	417	381	321	296	264	219
Vojakovac ²¹⁰	873	883	917	429	576	658	614	611	459	467	454	472	450	321	277	234
Vujići Vojakovački ²¹¹	-	-	-	86	113	63	55	121	116	133	116	90	79	61	52	57
Žibrinovec	152	135	145	156	187	191	203	202	197	202	188	158	144	134	131	113
ukupno	12638	13001	13887	16060	18027	19486	18679	19586	20083	19586	22127	22853	23047	22925	22557	21090

- 179 Godine 1910. i 1921. podatci su sadržani s naseljem Križevci, a od 1953. kao dio Gornje Brckovčine javljaju se naselja Heruci i Slavički.
- 180 Do 1948. iskazuje se pod imenom Glogovnica.
- 181 Do 1900. iskazivan kao Ivanac, a nakon toga kao Ivanac Vojakovački.
- 182 Iskazuje se kao naselje od 1869., ali 1869. i 1880. podatci su sadržani s naseljem Marinovec.
- 183 Godine 1910. i 1921. podatci su sadržani s naseljem Križevci.
- 184 Do 1900. iskazivan pod nazivom Kloštar.
- 185 Iskazuje se od 1880. kada su podatci sadržani s naseljem Vojakovac. Do 1948. iskazuje se pod nazivom Kostadinovići.
- 186 Do 1900. iskazuje se pod nazivom Poljana.
- 187 Do 1900. iskazivano pod imenom Lemeš, od 1910. do 1948. pod imenom Lemeš Vojakovački, a od 1953. pod imenom Lemeš Križevački.
- 188 Naselja Male Sesvete i Velike Sesvete iskazuju se od 1900. god. Do 1890. iskazivano je naselje pod imenom Sesvete, za koje su podatci navedeni s naseljem Velike Sesvete.
- 189 Iskazuje se kao naselje od 1880., kada su podatci sadržani s naseljem Vojakovac.
- 190 Od 1869. do 1880. sadrži podatke za naselje Jarčani.
- 191 Iskazuje se od 1880., a do 1948. iskazuje se pod imenom Mičijevci. Godine 1880. podatci su sadržani s naseljem Vojakovac.
- 192 Do 1900. iskazuje se pod imenom Novaki.
- 193 Od 1869. do 1880. podatci su sadržani s naseljem Vojakovac.
- 194 Iskazuje se kao naselje od 1953.
- 195 Do 1900. iskazuje se pod imenom Osijek.
- 196 Do 1900. iskazuje se pod imenom Pavlovec.
- 197 Od 1910. do 1921. podatci su sadržani s naseljem Križevci. Kao dio Peska od 1948. iskazuje se naselje Greberanec, a od 1953. Gornje Vine i Kramarovec.
- 198 Iskazuje se kao naselje od 1869. god. Od 1869. do 1900. iskazuje se pod imenom Pobrđani, a 1869. i 1880. podatci su sadržani s naseljem Vojakovac.
- 199 Od 1910. do 1921. podatci su sadržani s naseljem Križevci.
- 200 Kao dio Povelića iskazuje se 1953. i 1961. godine naselje Lugarnica.
- 201 Do 1900. iskazuje se pod imenom Prikraj, od 1910. do 1948. pod imenom Prikraj Ravenski, a od 1953. pod imenom Prikraj Križevački.
- 202 Od 1869. do 1880. sadrži podatke za naselje Većeslavec.
- 203 Do 1900. iskazuje se pod imenom Oslavec.
- 204 Do 1900. iskazuje se pod imenom Stara Ves.
- 205 Od 1869. do 1880. podatci su sadržani s naseljem Vojakovac.
- 206 Do 1900. iskazuje se pod imenom Sveta Helena, od 1910. do 1948. pod imenom Sveta Helena Koruška, a od 1953. do 1991. pod imenom Helena.
- 207 Između 1953. i 1991. iskazuje se pod imenom Martinec.

Općina Gornja Rijeka, u čijem je sastavu 14 naselja, također pokazuje trend opadanja broja stanovništva na razini čitave općine i to već nakon 1961. godine. Isti se trend može primijetiti i u većini općinskih naselja, a kod pojedinih čak i prije.

Tablica 13. Broj stanovnika u Općini Gornja Rijeka 1857.–2011. prema Korenčić (1979) i Državnom zavodu za statistiku

	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Barlabaševac	33	42	33	42	54	59	47	47	48	45	50	41	35	29	22	19
Deklešanec	172	177	169	198	224	246	234	262	226	213	200	173	167	151	141	136
Donja Rijeka ²¹²	270	289	314	357	359	401	400	448	474	479	447	380	313	281	241	218
Dropkovec	256	273	261	312	319	357	331	334	335	370	358	325	272	222	193	172
Fajerovec	133	150	151	163	173	186	171	175	172	175	177	153	140	112	100	76
Fodrovec Riječki	58	66	62	61	73	100	89	114	115	114	110	109	102	91	86	61
Gornja Rijeka ²¹³	290	317	421	445	531	594	555	636	581	608	577	498	492	450	383	340
Kolarec ²¹⁴	164	192	227	253	292	309	292	346	343	365	335	286	253	219	184	148
Kostanjevec Riječki ²¹⁵	212	242	228	286	295	373	390	400	431	437	458	372	389	317	285	267
Lukačevac	43	43	30	38	46	51	54	62	58	64	64	64	46	33	25	23
Nemčevac	135	123	126	141	155	186	148	153	132	123	124	105	64	46	29	18
Pofuki ²¹⁶	100	126	143	140	191	234	250	291	343	345	338	282	267	242	221	185
Štrigovec	29	34	38	46	55	66	58	69	78	63	53	45	60	51	42	37
Vukšinec Riječki ²¹⁷	35	48	69	49	61	64	76	93	106	112	108	84	84	86	83	79
UKUPNO	1930	2122	2272	2531	2828	3226	3095	3430	3442	3513	3399	2917	2684	2330	2035	1779

Općina Sv. Ivan Žabno također pokazuje jasno opadanje broja stanovništva, osobito nakon 1961. godine. Isti se trend može primijetiti u većini od 16 naselja Općine.

²⁰⁸ Između 1869. i 1880. podatci su sadržani s naseljem Ruševac.

²⁰⁹ Iskazuje se kao naselje od 1900., a kao dio naselja Sesevete 1890.

²¹⁰ Između 1869. i 1880. sadrži podatke za naselja Čabraci, Novi Bošnjani, Pobrdani Vojakovački i Stari Bošnjani, 1880. za naselja Kostadinovac, Mali Carevdar, Mičijevac i Vujići Vojakovački, a između 1890. i 1948. sadrži podatke za naselje Klisurići.

²¹¹ Iskazuje se od 1880., a do 1900. pod imenom Vujići.

²¹² Godine 1890. i 1900. sadrži podatke za bivše dijelove naselja Batina i Nepomucin koji su tih godina bili iskazani odvojeno.

²¹³ Od 1953. kao dio Gornje Rijeke iskazuje se i naselje Graberje.

²¹⁴ Od 1880. do 1890. sadrži podatke za bivša naselja Donji Kolarec i Gornji Kolarec koji su tih godina bili odvojeno iskazani.

²¹⁵ Do 1900. iskazuje se pod imenom Kostanjevec.

²¹⁶ Godine 1890. i 1900. sadrži podatke za bivši dio naselja Kišmarta koji je tih godina bio iskazan odvojeno.

²¹⁷ Do 1900. iskazuje se pod imenom Vukšinec.

Tablica 14. Broj stanovnika u Općini Sv. Ivan Žabno 1857.–2011. prema Korenčić (1979) i Državnom zavodu za statistiku

	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Brdo Cirkvensko ²¹⁸	-	-	-	-	138	134	99	199	270	254	257	201	176	128	137	156
Brezovljani	305	274	297	420	481	485	451	466	507	514	508	474	444	363	332	305
Cepidlak ²¹⁹	402	277	241	311	388	422	398	408	393	400	418	322	258	222	176	155
Cirkvena	840	846	783	834	870	949	934	1078	1025	973	964	809	696	626	584	574
Hrsovo	148	141	174	200	238	254	286	302	350	355	355	320	279	242	256	268
Kendelovec	169	156	146	167	151	161	147	144	249	239	219	215	181	192	180	164
Kuštani	93	89	79	98	95	100	111	130	141	154	143	156	129	129	129	116
Ladinec	130	149	178	189	205	214	253	219	260	259	261	206	203	168	175	152
Markovac Križevački ²²⁰	138	180	146	156	180	237	192	183	174	188	175	168	167	161	169	147
Novi Glog	105	154	148	143	163	202	203	219	200	206	218	197	165	146	171	144
Predavec Križevački ²²¹	215	196	198	237	261	273	254	155	127	134	126	123	97	123	116	111
Raščani	191	173	191	227	251	254	221	244	316	341	334	258	201	155	130	130
Sv. Ivan Žabno	418	430	535	731	892	964	985	1033	1251	1339	1351	1371	1198	1286	1270	1199
Sv. Petar Čvrstec ²²²	1112	1112	1084	1339	1638	1696	1614	1675	1678	1675	1543	1382	1130	956	773	603
Škrinjari ²²³	-	-	-	-	-	-	-	108	232	216	216	219	280	236	227	212
Trema ²²⁴	804	819	820	1052	1137	1232	1169	1212	1319	1330	1328	1203	1013	867	803	786
UKUPNO	5070	4996	5020	6104	7088	7577	7317	7775	8492	8577	8416	7624	6617	6000	5628	5222

Opadanje broja stanovništva u Općini Kalnik vidljivo je još i ranije nego u drugim općinama, točnije već 1948. godine. Premda 1961. godine Općina pokazuje porast broja stanovništva za tri stanovnika u odnosu na prethodno razdoblje, taj je porast zapravo minimalan i zanemariv. Identičan se trend opadanja broja stanovništva može utvrditi za polovicu od osam naselja Općine Kalnik. Prema Matici (2003: 46), demografski se razvoj Općine Kalnik od prvog službenog popisa stanovništva 1857. do popisa iz 2001. godine može podijeliti u tri osnovna razdoblja: a) ekspanziju broja stanovnika (1857.–1910.), b) stagnaciju (1910.–1961.) i c) kontinuiranu depopulaciju. Prema njemu, depopulacijski su procesi, kojim je zapravo izložena cijela regija, posljedica dugotrajnog iseljavanja stanovništva i negativnoga prirodnog kretanja stanovnika („biješe kuge”), koji su pak posljedica procesa deagrarizacije, industrijalizacije i deruralizacije (*isto*).

²¹⁸ Iskazuje se kao naselje od 1900., a kao dio naselja do 1931.

²¹⁹ Godine 1948. sadrži podatke za bivši dio naselja Stjepanovići koji je te godine bio odvojeno iskazan.

²²⁰ Do 1900. iskazuje se pod imenom Markovac.

²²¹ Do 1900. iskazuje se pod imenom Predavec.

²²² Pod Sv. Petar Čvrstec ubrajaju se mnogi zaseoci kao što su: Balogi, Bolteki, Bušići, Carevići, Crlenjaki, Čeredari, Damjani-Krušići, Ervišci, Ferenčići, Grabrovac, Jakčini, Jambrošići, Kaniža, Kemenovići-Lalići, Plentaji, Purga, Rađe, Rumenjaki, Šebi, Škvorci, Štefanci-Ištoki i Vukoslav.

²²³ Iskazuje se kao naselje od 1931.

²²⁴ Pod Tremu se ubrajaju i mnogi zaseoci kao što su: Trema Budilovo, Dvorište, Gornje Selo, Grubiševo, Medačevo, Osudevo, Prkos i Vražje Oko.

Tablica 15. Broj stanovnika u Općini Kalnik 1857.–2011. prema Korenčić (1979) i Državnom zavodu za statistiku

	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Borje	144	145	135	179	198	230	212	191	208	208	210	189	176	157	149	137
Kalnik	519	536	648	680	760	818	813	798	744	749	734	645	621	530	418	325
Kamešnica ²²⁵	194	216	256	310	353	363	335	365	371	397	390	364	314	275	220	188
Obrež Kalnički ²²⁶	215	230	253	272	298	308	287	296	276	284	293	269	232	199	176	139
Popovec Kalnički ²²⁷	70	78	86	80	91	103	96	119	123	115	126	120	117	135	107	98
Potok Kalnički ²²⁸	258	271	264	299	298	314	309	340	361	369	357	330	290	233	212	180
Šopron	147	140	139	219	184	199	188	199	196	191	206	211	174	183	174	162
Vojnovac Kalnički	321	309	290	336	384	405	361	430	417	382	382	330	276	217	155	122
UKUPNO	1868	1925	2071	2375	2566	2740	2601	2738	2696	2695	2698	2458	2200	1929	1611	1351

Početak opadanja broja stanovništva u Općini Sv. Petar Orehovec također počinje već 1948. godine i isti se trend može primijetiti u većini od 36 naselja Općine.

²²⁵ Od 1880. kao dio Kamešnice iskazuje se i naselje Vratno Kalničko koje se do 1900. iskazuje pod imenom Vratno.

²²⁶ Do 1900. iskazuje se pod imenom Obrež.

²²⁷ Do 1900. iskazuje se pod imenom Popovec.

²²⁸ Do 1900. iskazuje se pod imenom Potok.

²²⁹ Do 1900. iskazuje se pod imenom Brdo.

²³⁰ Do 1900. iskazuje se pod imenom Brezje.

²³¹ Do 1921. iskazuje se kao dio naselja. Godine 1869. nije odvojeno iskazano, a 1880. podatci nisu sadržani s naseljem Miholec.

²³² Do 1900. iskazuje se pod imenom Crnčevac.

²³³ Od 1857. do 1948. sadrži podatke za bivši dio naselja Mrazovec koji je tih godina bio odvojeno iskazan.

²³⁴ Do 1900. iskazuje se pod imenom Gorica.

²³⁵ Godine 1890. sadrži podatke za bivši dio naselja Hum koji je te godine bio odvojeno iskazan.

²³⁶ Od 1910. do 1948. sadrži podatke za bivši dio naselja Globočec koji je tih godina bio odvojeno iskazan.

²³⁷ Od 1890. iskazuje se kao dio naselja, pri čemu se te i 1900. godine iskazuje pod imenom Hum.

²³⁸ Od 1953. iskazuje se naselje Lovreci kao dio Miholca koje te godine ima 43 stanovnika, 1961. 37, a 1971. god. 27 stanovnika.

²³⁹ Do 1900. iskazuje se pod imenom Mokrice.

²⁴⁰ Od 1900. iskazuje se kao naselje.

²⁴¹ Do 1900. iskazuje se pod imenom Podvinje.

²⁴² Iskazuje se od 1931., a do 1948. iskazuje se kao dio naselja.

²⁴³ Do 1900. iskazuje se pod imenom Sela.

²⁴⁴ Do 1900. iskazuje se pod imenom Seljanec.

KRUNOSLAV PUŠKAR
PREGLED POVIJESTI POTKALNIČKOGA PRIGORJA

Tablica 16. Broj stanovnika u Općini Sv. Petar Orehovec 1857.–2011. prema Korenčić (1979) i Državnom zavodu za statistiku ²⁴⁵ 246 ²⁴⁷ 248

	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Bočkovec	320	349	385	387	439	463	460	497	434	444	431	401	367	357	306	279
Bogačevo	82	116	139	111	128	117	81	108	118	114	96	112	109	94	103	84
Bogačevo Riječko	123	148	156	175	203	241	253	245	231	218	206	166	155	123	89	71
Brdo Orehovačko ²²⁹	59	52	61	62	63	65	57	61	76	74	64	62	54	52	50	41
Brezje Miholečko ²³⁰	121	141	163	180	224	269	255	270	250	240	232	216	198	187	165	151
Brežani ²³¹	19	-	-	44	63	49	50	51	46	57	58	52	47	37	37	24
Črnčevac ²³²	133	125	133	152	186	215	205	221	212	209	210	223	188	159	158	159
Dedina	200	232	280	262	318	378	360	356	354	348	334	319	275	249	233	202
Donji Fodrovec	170	248	247	264	286	317	315	299	299	274	281	267	256	206	193	175
Ferežani	122	145	168	214	241	252	220	229	228	228	229	223	175	157	129	113
Finčevac ²³³	111	121	111	112	135	145	161	170	145	146	145	138	124	114	109	91
Gorica Miholečka ²³⁴	56	57	69	62	79	112	96	90	102	111	110	95	79	54	52	57
Gornji Fodrovec ²³⁵	159	214	191	243	253	290	302	254	248	229	246	249	230	205	187	172
Gregurovec ²³⁶	237	305	331	408	409	422	377	442	424	405	395	354	304	258	262	233
Gušćerovec	173	245	220	233	257	290	260	275	263	269	276	278	247	209	176	177
Hižanovec	151	152	161	174	208	229	213	264	284	284	271	225	156	140	125	88
Hrgovec	48	53	48	45	65	70	75	67	55	57	61	44	42	34	24	22
Kapela Ravenska ²³⁷	108	119	195	198	252	229	227	251	200	181	160	134	119	101	95	85
Kusjevec	72	95	119	121	132	148	160	163	140	141	119	108	105	88	90	84
Međa	241	270	259	271	259	299	301	284	263	273	261	255	239	216	189	180
Miholec ²³⁸	440	497	533	581	673	696	651	651	620	596	581	538	510	467	407	363
Mikovec	98	81	82	88	98	105	102	108	99	95	90	90	85	78	81	65
Mokrice Miholečke ²³⁹	145	178	230	269	312	370	364	366	316	314	300	282	246	189	151	154
Piškovac ²⁴⁰	-	-	-	-	52	81	91	63	75	77	80	78	70	55	44	44
Podvinje Miholečko ²⁴¹	71	71	69	74	77	98	108	116	121	124	128	105	89	76	53	51
Rovci ²⁴²	-	-	-	-	-	-	-	40	106	88	99	82	35	22	24	14
Sela Ravenska ²⁴³	103	119	157	152	156	162	174	197	156	166	153	130	116	98	85	70
Selance ²⁴⁴	174	190	196	225	231	251	238	228	261	249	263	235	221	222	193	156
Selnica Miholečka ²⁴⁵	88	91	107	110	137	142	127	142	154	149	138	118	107	100	89	86
Sv. Petar Orehovec ²⁴⁶	216	273	320	322	371	442	414	419	396	410	423	398	326	307	308	279
Šalamunovec	55	52	53	59	66	75	75	95	72	75	77	71	61	64	58	47
Vinarec	225	230	228	273	281	310	298	307	309	292	261	268	253	217	187	170
Voljavec Riječki ²⁴⁷	23	26	29	28	34	40	37	41	45	41	39	39	40	35	30	29
Vukovec	112	112	146	162	175	220	186	205	184	174	168	162	152	149	121	101
Zaistovec ²⁴⁸	274	311	358	417	417	528	511	480	490	485	465	423	358	326	284	262
Zamladinec	104	103	111	118	118	134	147	140	143	142	147	140	126	123	121	104
UKUPNO	4833	5521	6055	6596	7398	8254	7951	8195	7919	7779	7597	7080	6264	5568	5008	4483

²⁴⁵ Do 1900. iskazuje se pod imenom Selnica.

²⁴⁶ Od 1948. do 1991. iskazuje se pod imenom Orehovec.

²⁴⁷ Do 1900. iskazuje se pod imenom Voljavec.

²⁴⁸ Godine 1900. sadrži podatke za bivši dio naselja Peršinovec koji je te godine bio odvojeno iskazan.

1.5. Zaključak

Ovaj je rad nastojao u kratkim crtama prikazati povijest potkalničkoga prigorja, odnosno grada Križevaca i njegove okolice. Na temelju starije, ali i recentne literature, predočena su sva relevantna zemljopisna, povijesna, kulturna i demografska saznanja istraživanog prostora, ali su istaknuta i nedovoljna saznanja pojedinih aspekata potkalničkoga prigorja, čija istraživanja tek možemo očekivati, a čiji će rezultati upotpuniti dosadašnju sliku navedenoga prostora i biti poticajem budućim disciplinarnim i interdisciplinarnim monografijama. Ovaj je rad tako, među ostalim, uspio ukratko prikazati turbulentnu povijest potkalničkoga prigorja, prostora koji je pokazao svoju relevantnost tijekom čitave svoje povijesti svojom bogatom duhovnom, kulturnom i povijesnom baštinom unatoč prijašnjim nedaćama kao što su glad, kuga, požari, siromaštvo i ratovi, ali i modernim nedaćama kao što su etnokonfesionalne promjene, procesi deindustrijalizacije, deagrarizacije, deruralizacije i depopulacije sela, negativno prirodno kretanje cjelokupnog stanovništva i stagniranje gospodarstva.

LITERATURA:

- Adamček, Josip. 1980. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Badurina, Anđelko *et al.* 1993a. Javni i grobni spomenici. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 239-243. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Badurina, Anđelko *et al.* 1993b. Kamešnica. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 346-348. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Balog, Zdenko. 1997. Crkva sv. Križa – svjedok prvih stoljeća Križevaca. *Kaj* 30/2, 47-55.
- Balog, Zdenko. 1998. Urbanistički razvoj Križevaca u srednjem vijeku. *Peristil* XLI, 23-34.
- Balog, Zdenko. 2003a. *Križevačko-kalnička regija u srednjem vijeku*. Križevci: Matica hrvatska Križevci.
- Balog, Zdenko. 2003b. Potkalnička grupa crkva-utvrda. *Peristil – zbornik radova za povijest umjetnosti* XLVI, 13-28.
- Balog, Zdenko. 2004. Građa za toponomastiku i hagiografiju kalničkog kraja. *Cris* VI/1, 59-72.
- Bedenko, Vladimir. 1975. *Križevci – razvoj grada*. Zagreb: Zadružna štampa.

- Bedenko, Vladimir. 1993. Urbanistički razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 75-92. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Blagec, Ozren. 2000. Križevački cehovi. *Cris* II/1, 22-26.
- Blagec, Ozren. 2011. Križevački Veliki ceh. *Podravina* X/19, 77-96.
- Blagec, Ozren. 2012. Slavonski i hrvatski sabori u Križevcima. *Cris* XIV/1, 365-373.
- Bogdanović, Tomislav. 2011. Križevački obrt, trgovina i tvornice od 1880. godine do kraja Prvog svjetskog rata. *Cris* XIII/1, 260-283.
- Bogdanović, Tomislav. 2017. *Društveno-gospodarske prilike Križevaca za vrijeme Prvoga svjetskog rata*. Zadar: disertacija.
- Budak, Neven. 1993. Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 41-49. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Buturac, Josip. 1979. *Povijest Gornje Rijeke i okolice*. Gornja Rijeka: Rkt. župa Gornja Rijeka.
- Buturac, Josip. 1991. *Regesta za spomenike Križevaca i okolice 1134-1940*. Križevci: Skupština općine Križevci.
- Cuvaj, Antun. 1910. *Grada za povijest školstva – svezak I*. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu.
- Cvitanović, Đurđica. 1993. Pavlinski samostan i crkva sv. Ane. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 159-165. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Dobronić, Lelja. 1998. *Kalnički plemenitaši*. Križevci: Matica hrvatska Križevci.
- Dobronić, Lelja. 1999. *Iz prošlosti Glogovnice*. Križevci: Matica hrvatska Križevci.
- Dobrovšak, Ljiljana i Dejan Pernjak. 2015. *Židovi u Križevcima – povijest, značaj i naslijeđe*. Križevci: Gradski muzej Križevci.
- Dokuš, Vedrana. 2004. *Sveti Ivan Žabno – problematika gravitacijske usmjerenosti i graničnog položaja u administrativno-teritorijalnom ustroju*. Zagreb: diplomski rad.
- Domljan, Žarko. 1993. Profana arhitektura. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 103-133. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Dugina, Marin, Bogdanović, Tomislav i Petar Feletar. 2012. Analiza putničkih (željezničkih i cestovnih) prometnih tokova na relaciji Križevci-Zagreb i Zagreb-Križevci. *Cris* XIV/1, 374-381.
- Feletar, Dragutin. 1993. Geografske značajke križevačke regije. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 15-22. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.

- Feletar, Dragutin i Ivan Peklić. 2018. "Radnik" d.d. Križevci. 70 godina djelovanja (1948.–2018.). Križevci: Izdavačka kuća Meridijani.
- Gelo, Jakov *et al.* (priredili). 1998. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.–1991. po naseljima*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Horvat, Karlo. 1905. Ivan Zakmardi, protonotar kraljevstva hrvatskoga. *Rad JAZU* 160, 55-115.
- Horvat-Levaj, Katarina. 1993. Crkva sv. Križa. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 134-157. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Husinec, Renata i Petar Delić. 1999. *Gimnazija u Križevcima*. Križevci: Matica hrvatska Križevci.
- Justić, Gjuro i Ljudevit Strohmayr. 1891. *Adresar obrtnog i poslovnog svieta u Hrvatskoj godine 1890*. Zagreb: Hrvatska obrtnička komora.
- Kolić, s. Zinovija i Željka Hrlec (ur.). 2015. *100. obljetnica dolaska sestara Reda sv. Bazilija Velikog u Hrvatsku*. Križevci: Sestre sv. Bazilija Velikog – Zagreb.
- Konfic – Pišta, Ivan. 1996. *Pod gorjanskom lipom. Sjećanja: moj grad i pesjaci*. Križevci: Tiskara Križevci.
- Korenčić, Mirko. 1979. *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske 1857 – 1971*. Zagreb: JAZU.
- Košćak, Anđelko. 2016. *Križevci – duhovna baština*. Križevci: Župa sv. Ane Križevci.
- Krivošić, Stjepan. 1991. *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i XIX. Stoljeću*. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad Varaždin.
- Laszowski, Emilij. 1902. Prilog za povijest sajmovi u Hrvatskoj i Slavoniji. U: Ivan pl. Bojničić Kninski (ur.), *Vjestnik kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* IV, 67-79. Zagreb:
- Lentić, Ivo. 1993. Sakralno zlatarstvo. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 219-221. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Marković, Ksenija. 1993. Tradicijska arhitektura. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 277-280. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Maruševski, Olga. 1993a. Križevci u 19. stoljeću. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 51-72. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Maruševski, Olga. 1993b. Grkokatolička katedrala Svetog Trojstva i biskupski dvor. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 166-181. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.

- Matica, Mladen. 2003. Kretanje broja stanovnika Općine Kalnik (1857.–2001.). *Cris* V/1, 46-55.
- Milosavljević, Rade. 1988. *Križevci na Vojnoj krajini*. Križevci: Pedagoško društvo Križevci.
- Pavleš, Ranko. 2008. Cesta kralja Kolomana. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* VII/13, 65-75.
- Peklić, Ivan. 2015. Križevci tijekom povijesti (Kratka povijest grada). *Zbornik Janković I/1*, 219-231.
- Petrić, Hrvoje. 1992. Srednjovjekovni putevi u Podravini. *Podravski zbornik* 18, 41-46.
- Petrić, Hrvoje. 2002. Prilog poznavanju intelektualnih gibanja u srednjovjekovnoj Slavoniji kroz veze s europskim sveučilištima s posebnim osvrtom na Križevce i okolicu. *Cris* IV/1, 26-32.
- Petrić, Hrvoje. 2003. O Križevačkoj natkapetaniji u 17. stoljeću. *Cris* V/1, 36-45.
- Petrić, Hrvoje. 2006. O križevačkoj ekohistoriji 17. stoljeća. *Cris* VIII/1, 35-53.
- Petrić, Hrvoje. 2007. O nekim aspektima odnosa gospodarstva, ljudi i okoliša u sjevernom dijelu križevačke županije i Varaždinskog generalata (Podravini) tijekom 17. stoljeća. *Podravina* VI/11, 47-87.
- Petrić, Hrvoje. 2009. Trgovišta i stupanj urbanizacije u Slavonskoj krajini (Varaždinskom generalatu) i Križevačkoj županiji u 17. stoljeću. *Podravina* VIII/15, 39-63.
- Petrić, Hrvoje. 2014. Predavci – prilog poznavanju podrijetla stanovništva u Varaždinskom generalatu. *Cris* XVI/1, 43-55.
- Plačko, Ljudevit. 2005. Pobune u križevačkom kraju 1755. godine prema zapisima suvremenika Ivana Josipovića, župnika u Križevcima. *Cris* VII/1, 144-152.
- Redep, Milivoj *et al.* 2005. Agrarni odnosi i poljoprivredna proizvodnja u Bjelovarsko-križevačkoj županiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća. *Cris* VII/1, 89-104.
- Rubić, Ivo. 1952. *Križevci*. Križevci: monografija u rukopisu.
- Slukan Altić, Mirela. 2003. Sv. Ivan Žabno uoči ukidanja Varaždinskog generalata. *Cris* V/1, 7-14.
- Szabo, Agneza. 1987. Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850 – 1880. *Historijski zbornik* XL/1, 167-223.
- Škiljan, Filip. 2009. Odnos ustaške vlasti na Kalniku i u potkalničkom kraju prema Srbima, Židovima i Romima 1941. godine. *Cris* XI/1, 91-103.
- Škiljan, Filip. 2012. Prisilno iseljavanje Srba iz Podravine i Kalničkog prigorja u ljeto i ranu jesen 1941. godine. *Cris* XIV/1, 342-364.
- Škiljan, Filip. 2015. Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest na području kotara Križevci u vrijeme NDH. *Cris* XVII/1, 97-107.
- Škvorc, Đuro. 2005. Župa svetog Petra Apostola u Svetom Petru Orehovcu. *Cris* VII/1, 123-133.
- Šramek, Antun Toni. 1976. *Iz prošlosti Žabna i okolice*. Žabno.

- Šramek, Antun Toni. 1995. *Slike prošlosti: Sveti Ivan Žabno i okolica*. Sveti Ivan Žabno: Općina Sv. I. Žabno.
- Švob, Melita. 1997. *Židovi u Hrvatskoj. Migracije i promjene u židovskoj populaciji*. Zagreb: KD Miroslav Šalom Freiburger – Židovska općina Zagreb.
- Tinodi, Ivan. 2006. Križevačke ciglane. *Cris* VIII/1, 108-139.
- Tomičić, Željko. 1993. Arheološka topografija kalničkog Prigorja i okolice Križevaca. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 23-39. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Valentić, Mirko. 2004. Pregled povijesti Križevačke županije. U: *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*, pripremili Mirko Valentić, Ivana Horbec i Ivana Jukić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Vidačić, Kvirin. 1886[1993]. *Topografično-poviestne crte slobodnog i kraljevskog grada Križevca*. Križevci: Ogranak Matice hrvatske Križevci.
- Vrabec, Marica. 2011. *Iz kulture i povijesti kraja dubovečkoga*. Bektinec-Dubovec: vlastita naklada.
- Weisz-Maleček, Renée. 2012. *Židovi u Križevcima*. Zagreb: Židovska općina Zagreb.
- Zoričić, Milovan. 1885. *Statističke crtice o kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: nakladom Kralj. statističkoga ureda.
- Žmegač, Andrej *et al.* 1993a. Gornja Rijeka. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 318-329. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Žmegač, Andrej *et al.* 1993b. Kalnik. U: Badurina, Anđelko, Domljan, Žarko, Fischer, Miljenka, Horvat-Levaj, Katarina (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske: Križevci – grad i okolica*, 332-345. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Žulj, Nikola. 2006. *Kalničko prigorje*. Križevci: VEDA d.o.o.

SUMMARY

Summary: This paper gives a brief overview of the Kalnik Prigorje are. By combining the older and recent literature, the author tries to depict the geographical location of the Kalnik Prigorje, its specificity, and to present historical facts related to the town of Križevci and its surroundings, as well as the ethnic and demographic facts of the area. The work itself is a contribution to the current knowledge about the Kalnik Prigorje area, as well as an impetus for further research and separate archeological, historical, cultural, ethnographic, linguistic, and other monographs, which will supplement the facts presented here.

Key words: Kalnik Prigorje are, Križevci, location, history, demography